INTRODUCTION

THE following work is an attempt at a critical text of the नलदमयंतिस्वयंवराख्यान of Raghunāthpandita Textual criticism is unfortunately not considered of much importance among Indian students of Marathi poetry. Editions appear every year in which either no attempt has been made to give the various readings, or a few are given here and there, but without any reference to the authorities in which they respectively occur. The *apparatus criticus* is an Occidental adjunct of learning, it is true; but since it is of value it must be adopted by the East, just as the printing press or marks of punctuation have been adopted. The West is always ready to learn from the East, as can be seen from any modern European decorative design, or any page of any modern European metaphysician. And the East must similarly learn from the West if it is to produce work of value in whatever sphere of mental or artistic activity. When, therefore, I say that textual criticism is unfortunately not considered of much importance among Indian students, I am not preaching, I am merely stating a regrettable fact.

The immense number and variety of the readings which will be found in the *apparatus criticus* which I have prepared will suffice to show in what a chaotic state the text of the present poem is The authorities at my disposal were as follows —

1. The Navanit,[1] fifth edition, which contains a careful but incomplete text.

2 Mr Hari Trimbak Bapat's edition, printed at the Manohara Press, Poona, 1909, containing the text as originally given in the Navanit, first edition.

3 A text in a collection entitled the उपयुक्तकथासंग्रह, Jagadīśvara Press, Bombay, 1901

[1] Navanita

4. *The lithographed collection entitled* **सर्वसंग्रह**, Bombay, 1868, a copy of which was very kindly lent to me by Colonel Kirtikar.

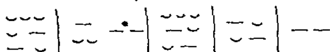
5. The various readings given in the notes to 4.

6. *A MS. very kindly lent by Mr. J. R. Anjangaonkar* to Mr. S. T. Shaligrama, of Poona, and by him to me, containing the latter half of the poem only, commencing *from stanza 130 of the present text* This MS. was evidently written in the South Konkan, as Goanese forms **फुडारी**, **तयाचु**, etc., occur; the scribe was extremely illiterate.

The above authorities differ from one another not only in minor points but in the number and arrangement of the stanzas *In the present edition I have given all the* known stanzas. But it will be readily seen that they cannot all be genuine. When there are two or three alternative passages I have placed them all in square brackets and marked them A, B, and C. A study of these passages will reveal the fact that the Anjangaonkar MS., hereafter referred to as A, gives *ślokas* in admirable Marathi verse for several passages which occur in the other editions in the *ovī*[1] form. These *ovīs* begin after *l.* 983, and I cannot help *feeling that they* are out of place in a lyrical poem Compare the two fine *umā* stanzas, 234, 235, found in A, with the weak *ovīs*, 236, 237, 238, which are quite *out of harmony with the rest of the poem*, and quite unlike Raghunāthpandit's careful lyrical work. Generally speaking, the particular features which we may *take as characteristics of the different authorities are as* follows:—A, absence of *ovīs* and presence of additional lyrical stanzas, and a few *padas*, *Sarvasamgraha* text, presence of some of the lyrical stanzas found in A, and a number of additional *padas*. *Upayuktakathāsamgraha* text, presence of several additional *āryā* stanzas (*gīti* and *āryāgīti*); *Navanīt* and *Bapat*, absence of all the additional stanzas, and careful printing of the *dindī* metre

[1] I write *ovī* because *ovim* is so clumsy

This last brings me to a point which requires special remark. The *diṇḍī* metre is a four-lined stanza, each line (*caraṇa*) of which should contain 19 *mātrās*. No hard and fast rules are laid down as to the arrangement of the *mātrās* within the line, but every line must be able to be chanted to the set tune. Generally speaking, it will be found that the *mātrās* tend to arrange themselves thus.—

Now, if any metrical rule is to be observed it must be such that an infringement of it is readily detected by a practised ear, without careful analysis or counting. For instance, a practised writer of Greek Iambics never has to count to see where the *cæsuras* in his lines come. His ear will tell him when they tend to be wrong. But this is not the case with the *diṇḍī* line. No ear can detect whether there are 18 or 19 *mātrās* in the line so long as it chants correctly. In the Navanit text (in which the *diṇḍīs* are most carefully written) there are 7 *caraṇas* with only 18 *mātrās*, viz.: 36 (3), 47 (2), 73 (3), 97 (2), 107 (4), 136 (3), 139 (3). In *Bapat* these are the same, with three others in addition, viz.: 4 (4), 103 (2), 110 (4), in two of which, 4 (4) and 110 (4), Mr Bapat has deliberately corrected* the fifth edition of the Navanit so as to make an 18-*mātrā* line. All *caraṇas* of the *diṇḍī* metre may occasionally be of 18 *mātrās* only, and especially at the point marked with an asterisk (*) in the above scheme a short syllable may occur instead of a long one. Accordingly I have not shrunk where required from including 18-*mātrā caraṇas* in my text, viz.: ll. 156, 186, 200, 535, 697, 709. It is in the *diṇḍī* passages that the small *variæ lectiones* are most confusing, and the absence of an *apparatus criticus* in the Navanit and Bapat editions makes it impossible to know how far these editions have or have not emended their MSS to conform with the 19-*mātrā* rule.

Explanation of Abbreviations used in the Apparatus Criticus.

A.	MS. in the possession of Mr. Anjangaonkar.
Sars.	Text of the poem in the सर्वसंग्रह.
Sars (*n*).	Footnotes in the above.
Ups.	Text of the poem in the उपयुक्तकथासंग्रह.
Nav.	Text of the poem in the नवनीत (5th ed.).
Bap.	Text of the poem by Mr. Bapat; Poona, 1909.
v.l.	varia lectio.
emen.	emendavit.
auct.	auctor.
Kirt.	Kirtikar.
metr. grat.	metri gratia.
suppl.	supplevit.

NOTE. When not otherwise stated it is to be understood that any stanza prior to stanza 130 occurs in all authorities except A, and any stanza after 130 in all authorities including A. Punctuation marks have been inserted everywhere except at the end of shlokas, where a full stop is to be understood unless some other mark is given.

॥ श्री गणेशाय नमः ॥

॥ अथ

रघुनाथपंडितकृत नलदमयंतिस्वयंवराख्यान प्रारंभः ॥

पुण्यश्लोकनृपावळींत पहिला होवोनि जो राहिला, ॥ शा॰वि
जो राजा असतां समस्त महिला विश्रांति शेषाहिला, ॥
व्यासोक्तीं अवगाहिला, बुधजनीं नानागुणीं गायिला, ॥
जो नामें नळ, तत्कथौघ लिहिला; तो पाहिजे पाहिला ॥ १ ॥
5 इंद्रादिक वर असतां, कशी नलसतीच होय दमयंती? ॥ गीति
सुंदरसकलवधूतें कशी न लसतीच होय दमयंती? ॥ २ ॥
कथा बोलूं हे मधुर सुधाधारा; ॥ दिंडी
होय शृंगारा करुणरमा थारा; ॥
निषधराजा नळनामधेय होता, ॥
10 वीरसेनाचा तनय, महाहोता ॥ ३ ॥
चौगुणीनें जरि पूर्ण प्रीतभानू, ॥
नळाऐसा तरि कलानिधी वानूं; ॥
प्रतापाचा जो न मावळे भानू, ॥
तयामारीखा कोण दुजा वानूं? ॥ ४ ॥

Lino 2. को *Sars*, *Ups*; तो *Nar*, *Bap*. l 4. जों . . . जो *Ups*; rest as text. l 8. शृंगार ककरुण (*sic*) *Ups*; rest as text. l. 11 चौगुणींही *Sars*; rest as text l 12. मानू *Sars*; rest as text. l. 13. मालवे *Ups*; rest as text. l. 14. तयासारिखा *Bap*; तयामारीखा *Nar*; तयासमान *Ups*, *Sars*; *Ups* further reads दूजा to get the full nineteen *mātrās* मानूं *Nar*, *Bap*; वानूं *Ups*; वानू *Sars*

व॰ति॰ चंद्रासि मागति कळा : उपराग येतो :।
गंगेसि भग मळ पातकतार होतो :।
जें होय पूर्ण तरि मांळिन्य तें कशाला ?।
नाहीं समान मळराजमहायशाला ॥ ५ ॥

शा॰वि॰ वाजीचें शत आणता, मखकृती राजी शिवाई जया.।
याजी होउनियां द्विजांसि म्हणतो "या जी धनें घ्यावया".।
त्याजी जो धन दापरी, मुकुत जें त्या जीव ऐसें गणी.।
गाजी तो मळ भूप हाय धवनी गाजो गुणींच्या गणीं ॥ ६ ॥

दिंडी लोकबंधू जो होय रवीऐसा.।
कुवलयाला जो सुखद चंद्र जैसा.।
मार मोहे तो कुसुमचाप तैसा.।
नृपधरायागीं तुम्यरूप कैसा ? ॥ ७ ॥

गीति नाडीज्ञान जयां, जे सरोगबंधू, पतुम्मद गणावे।
सुत तेजीतुरगीचे; मळसम सुंदर कदापि न म्हणावे ॥ ८ ॥

l 21. For मुकुत जें *Sars(a)* gives v.l. मुधन तें. l. 22. गाजी जो *Ups*; rest as text. The second गाजी is printed as two words, गा जी in *Bap*, *Nar*, in which case the first गाजी will be from गाजणें, 'to be known,' and the second गा will be 2nd plur imp. from गाणें, 'to sing.' But it seems better to take the first गाजी as the Arabic word *ghāzi*, 'a hero,' and the second as 3rd sing. pres ind. of गाजणें. l 24 कुवलयाला *Nar*, *Bap*, कुवलयाचा *Ups*, *Sars* l 27 जयां जे *Sars*, rest have जयाचें (singular), and the comm in *Nar* refers जयाचें and सरोगबंधू to Dhanvantari, the heavenly physician who came forth amongst the other objects at the churning of the ocean But Dhanvantarī was not renowned for his beauty, while on the other hand the Āśvinikumāra brothers were both physicians and beauties. It gives a better and easier sense to read जयां जे, and to refer the whole *śloka* to them सरोजबंधू *Ups*; *rest as text.*

कदा नेर्णी ओढी, शरधिंतुनि काढी शर कदा, ॥ शिख॰
कदा धन्वीं जोडी, वरिवरिहि मोडी तरि कदा, ॥
विपत्ताच्या पत्तावरि विवरलत्तास्तव रणीं ॥
कळे राजेंद्राची त्वरित शरसंधानकरणी ॥ ९ ॥

धाले धनी पुढिल याचक या नळाचे, ॥ व॰ति॰
येतां फिरोनि समुदाय पथीं तयांचे ॥
मागावयास धन मागिल देखियेले, ॥
त्यांहींच ते सकळ पूरितकाम केले ॥ १० ॥

अशी अगणित गुणकीर्ति नैषधाची ॥ दिंडी
फिरे भुवनत्रयीं जान्हवीच साची; ॥
असें असतां द्विज याच सात याची ॥
भेटि घेतो वैदर्भराजयाची ॥ ११ ॥

" द्वारीं झुलोत गजसंघ; हिंसोत तेजी; ॥ व॰ति॰
" गाजो, तुला सकललोक असोत राजी; ॥
" सोमाभिरामवदना मदनांतरंगीं ॥
" क्रीडा करो तुजसवें ललना पलंगीं " ॥ १२ ॥

अशा आशीर्वादासि तिहीं केलें, ॥ दिंडी
भीमभूपें मग तयां बोलिजेलें, ॥
" तुम्हीं आलां कोठूनि, अशा बोलें"; ॥
द्विजीं निषधापासाव म्हणीजेलें ॥ १३ ॥
भीमराजा मग गिरा वदे ऐसी, ॥
" निषधदेशीं नळराजरीति कैसी?" ॥

l. 35 धन *Sars*; rest जन. The reading adopted appears to give the best sense and the easiest construction समुदाय must be taken as plural and agreeing with देखियेले.
l. 41. This stanza, the 12th, is omitted by *Nar*, which therefore has had to substitute तह for अशा in l. 45.
l. 49. भीमराजा मग *Nar*, *Sars*; भीमभूपाळ *Bap*, *Ups*, which reading gives only eighteen *mātrās* in the *carana*.

धर्मे ऐकोनी वदति विप्र यामी ।
विप्रयामीं वकुल ये अयामी ॥ १४ ॥

व॰ति॰ “ हे नामनिषध भूमि: नमोमि मंघो ॥
“ एके दिशींच दिनराज नभास संघो: ॥
“ यारांशि सागरविलंघित होय तों. कीं ॥
“ लोकीं नमे समयशस्सुमना, विलोकीं ॥ १५ ॥

शा॰वि॰ “ जो पाहे सद्सद्विचार हृदयीं, ओपा समाधी करी, ॥
“ जो पावे समयीं, विशेष गणिता जो पावनाभीतरीं, ॥
“ सोपा जो सकळां दिशा, सुमतिचा सोपा, सदा भासतो, ॥
“ कोपातें न धरीच, तो नळ महीगोपाधिता शोभतो ॥ १६ ॥
“ जो धैर्ये धरसा, सहस्रकरसा तेजें, तमा दूरसा, ॥
“ जो रत्नाकरसा गभीर, गिरसा भूपा, यशोहारसा, ॥
“ दाता जो सरसावला, नवरसांमाझारि शृंगारसा, ॥
“ शोभे तामरसाच, तो नळ रसानाथ स्वयं फारसा ” ॥ १७ ॥

दिंडी ऐशी होता नळचरितकथा कांहीं, ॥
भीमनामा भूपाळ परिसताही, ॥
जवळि होती लडिवाळ जे सदाही ॥
सुता दमयंती नाम जीस पाहीं ॥ १८ ॥

मालिनी निषधपतिकथा हे जे सुधेतें जयंती ॥
परिसुनि दमयंती रंजली रंजयंती; ॥
मदन सत्र न भासे चंद्रवंशीकशाली ॥
नल तरि वनमाळी, भीमकी हेचि झाली ॥ १९ ॥

l. 51. विप्र यामी *Sara*; rest विप्र त्यासी, which spoils the *yamaka*. l. 54. For दिनराज *Sara(n)* gives v.l. रविसुत. l. 55. जो कीं *Ups*; rest as text. l. 56. For यशसुमना *Sara(n)* gives v.l. मनसुमना. l. 61 धैर्ये जो *Ups*; rest as text

नळराजकथा सुधाचि साजे; ॥ मा॰भा॰
दमयंती वरवर्णिनी विराजे; ॥
मिळणी उभयांसि होय जेथें, ॥
अधिकारी अधिकानुराग तेथें ॥ २० ॥

नैषधीं ते मोहिली गुणरूपें; ॥ दिंडी
मनीं लावियला वेध कुसुमचापें; ॥
असो, गौरविले विप्र तिच्या बापें, ॥
धनें वसनें त्यां दीधलीं अमूपें ॥ २१ ॥

कथा तेथिल ही होय, असो, ऐशी: ॥
हेर आला, तो वदे नैषधासी ॥
"तुझ्या कथनीं वैदर्भराजयासी ॥
"प्रीति होती तनयाहि तयापाशीं ॥ २२ ॥

"बापाच्या उशवे कडेसि बसली त्यां पाहिली नोवरी; ॥ शा॰वि॰
"व्यापारांतर टाकुनी तव कथालापासि जे आदरी, ॥
"तापातें हरिते करोनि मधुरालापासि जे सुंदरी, ॥
"त्या पावे जगदीश, सोमसुतवंशाच्या नृपा, त्या वरीं ॥ २३ ॥

"हें अंतरंग पिवळें सरसीरुहाचें. ॥ व॰ति॰
"भासे मनांत मज अंग तसें तियेचें. ॥
"गोरोचनापरिस गौर असें गणावें. ॥
"सोनेंच यावरुनी न कसें म्हणावें?" ॥ २४ ॥

असें बोलि तो धीर समाचारा; ॥ दिंडी
करी दमयंती मनमधीं विहारा. ॥

l. 77. This stanza, No. 21, is omitted by *Nar.* l. 78 मनीं *Ups, Bap*; मना *Sara.* l. 81. ही omitted by *Ups, Sara,* which read तेथील for तेथिल, but even so make the *caraṇa* contain only eighteen *mātrās*. l. 82 हेर आला तो वदे *Nar, Bap*; आणि आमुद वदति *Ups, Sara*. l. 84 त्याजपाशीं *Ups*; rest as text. l. 87 ते सुंदरी *Sara*, rest as text. l. 91. असें बोले तो *Nar, Bap*, असें बोलता *Ups, Sara*, which reading will give only eighteen *mātrās* in the *caraṇa*.

"मीवरी हे मज होय कशी दारा?" ॥
कष्ट लागे तें भूप या विचारा ॥ २५ ॥
विभूतीनें झाकला अनलसा तो ॥
गुप्त दमयंतीविरह नृपा होतो; ॥
नित्यपोटीं वडवाग्नि पेट घेतो ॥
सागरानें तो काय सांगितो? ॥ २६ ॥

व॰ति॰ मानी मनोज्ञगर हारतुरे फुलांचे; ॥
कंदर्पकोपवचनें ध्वनि कोकिलांचे; ॥
राकाशशी मदनदर्पण भाविला; हे ॥
मेचेंचि; तो न परिसे; न तयासि पाहे ॥ २७ ॥

शा॰वि॰ छायानायकसा निदाघसमयीं छाया करी तो विधू; ॥
वायां या हृदयाश्रमासि करितो दायादसा हा मधू; ॥
जाया जे रुचली मनीं, तिजकडे जायां न ये, कीं, पहा, ॥
रायाला न गमे न जाय रजनी; आयाम होती महा ॥ २८ ॥

पद नीज न ये नळराजया, ॥ तजवीज दिवारजनीं जया; ॥ ध्रु ॥
रूप लिहूनि तिचें करी; ॥ अनुरूप म्हणूनि उरीं धरी; ॥ नीज॰ ॥ १ ॥ 110
विचार जरी भलताच दिसे, ॥ शशिचारुमुखी तयासि पुसे; ॥ नीज॰ ॥ २ ॥
मोह मनांत न सावरी, ॥ मनमोहन ते गिरसापरी; ॥ नीज॰ ॥ ३ ॥
मंद समीरण वागला, ॥ तरि, "मद," म्हणे, "मज लागला"; ॥
नीज॰ ॥ ४ ॥
पाथरही दिसताच हा ॥ रघुनाथ म्हणे,—"नवई पहा" ॥ नीज॰ ॥
५ ॥ २९ ॥

l 96 कष्ट लागे तें *Nar*, *Bap*, कष्टं लागला *Ups*, *Sars*, giving only eighteen *mātrās*. l 101 The next two stanzas, Nos 27, 28, are omitted by *Nar* l 105 करी *Bap*, *Ups*; धरी *Sars* l. 109 This *pada* is given only in *Sars* and *Ups*. l 111. विचार *Ups*; चार *Sars*. l 112 न सांवरी *Ups*; तयांवरी *Sars*. l 114 नवई *emen auct.*, नवमी *Ups*, *Sars*. This *carana*, the 5th, is very obscure

रजनी दिवस गमेना, नृपतिस संगीतही सुख गमेना, ॥ गीति
मन कोठेंहि रमेना; म्हणोनि करि वनविहार सहसेना ॥ ३० ॥

गंगातरंगसम जो निजदेहवर्णी, ॥ व॰ति॰
भृंगापरी रुचिर कांति जयासि कर्णी, ॥
जंघाल जो पवनसंगतिची सवे घे, ॥
120 शृंगारिला हय, तयावरि भूप वेंघे, ॥ ३१ ॥
जो अंबरीं उफळतां खुर लागलाहे ॥
तो चंद्रमा निजतनूवरि डाग लाहे, ॥
जो या यशासय कर्मे धवलत्व नेघे ॥
शृंगारिला हय, तयावरि भूप वेंघे ॥ ३२ ॥

125 सर्व सेना भूपाळ निघालाहे; ॥ दिंडी
सिमा संधीं; उद्यान एक पाहे; ॥
रिघे तेथें; मित सेवकांसि वाहे; ॥
फौज सारी बाहेर उभी राहे ॥ ३३ ॥
पनस जंबू जंबीर विविधनिवें ॥
130 कुंद चंदन माकंद सुदाडिंबें ॥
तुंग नारिंगें चिकमल्ली कदंबें; ॥
वसति तेथें शुकसारिकाकदंबें ॥ ३४ ॥

लतितळीं वृंद मिळद कामवे; ॥ वशस्थ
गळोनि तेथें मकरंद कालवे, ॥
135 परागही सांद्र तयांत रंगती; ॥
फुलामधें भृंगततो तरंगती ॥ ३५ ॥

उपरि सकंटक साचे, परंतु साचे जयांत सुरसाचे, ॥ गीति
घोंस फळे फणसाचे पयसासाचे कितीक वरसाचे ॥ ३६ ॥

l. 118. पर्णी *Ups*: not as text ll. 121, 122 लागला हो . . . डागलाहो *Ups*: not as text. l. 126. सिमा *Sav* सीमा *Ups*: शीव *Nar, Bep* l. 135 For सांद्र *Sarasu* gives v.l. मधुर. l. 137 उपरि कटक *Sara*; not as text.

उपें॰व॰ तया वनीं एक तटाक तोयें ।
गुडुंबलें; तामरसामपायें । 140
निरंतरामद मरंद वाहे; ।
तपातहि यास्तव रिक्त नोहे ॥ ३७ ॥

द्रु॰वि॰ अमृतही पयही म्हणवीतसे ; ।
उभय होय तसी रुचि पीतसे; ।
मधुर सारस तें जळ गा तसें, । 145
मधुर सारस यास्तव गातसे ॥ ३८ ॥

व॰ति॰ पीतां मरंद उदरंभरयंभरावें ।
जें होय मंदिरहि सुंदर इंदिरेचें, ।
जें पद्म तेंयिस, सहस्रदळांतरीं तें ।
प्रत्यच सूर्यकिरणांस विसांववीतें ॥ ३९ ॥ 150

दिंडी तया कासारीं राजहंस पाहे ।
राजहंसाचा कळप पोहताहे; ।
तयासाठीं हे वापिकाच पोहे ।
मळें केली : हें कोण म्हणे नोहे? ॥ ४० ॥
तया हंसांचे देह कांचनाचे; । 155
पच झळकती वीज जशी नाचें; ।
रंग माणिकसे चंचुचे पदांचे, ।
जसे अधरींचे भीमकन्यकेचे ॥ ४१ ॥

l. 149. सहस्रदळां धरीतें *Nar, Bap, Sars*; सहस्रदळां धरी तें *Ups*; सहस्रदळांतरीं तें *emen. auct.* I feel somewhat diffident about this emendation of my own. It gives a much better sense and construction than the usual reading; but this is perhaps scarcely sufficient to justify it. l. 150. For प्रत्यच *Sars(n)* gives v.l. प्रत्येक. l. 151. तया कासारीं *Nar, Bap*, तया सरोवरीं *Sars, Ups*.

त्यांतील एक कलहंस तटीं निजेला, ॥ व॰ति॰
जो भागला, जलविहार विशेष केला; ॥
पोटींच एकपद, लांबविला दुजा; तो ॥
पक्षीं तनू लपवि; भूप तया पहातो ॥ ४२ ॥
टाकी उपानह: पदें अतिमंद ठेवी; ॥
केली विजार वरि डौरहि; मौन सेवी; ॥
165 हस्तीं करी वलय उंच; अशा उपायीं ॥
भूपें हळूच धरिला कलहंस पायीं ॥ ४३ ॥
कलकल कलहंसें फार केला सुटाया; ॥ मालिनी
फडफड निजपक्षी दाविलें कीं उडाया; ॥
नृपतिस मणिबंधी टोंचिता होय चंचू; ॥
170 धरि सुदृढ जया तो काय सोडील पंचू? ॥ ४४ ॥
तदितर खग भेणें वेगळाले पळाले, ॥
उपवनजलकेली जे कराया मिळाले; ॥
स्वजन, सवसला जो, त्याजपाशीं नसे तो ॥
कठिण समय येतां कोण कामास येतो? ॥ ४५ ॥
175 न सोडी हा नळ भूमिपाळ सातें, ॥ दिंडी
असें जाणोनी हंस वदे त्यातें, ॥
"हंसहिंसा भय घडो तुझ्या हातें; ॥
"स्वच्छ्ळातें पावेल पक्षपातें ॥ ४६ ॥
"आगजागीं आहेत थोर कोटी ॥
180 "असे शृंगारहि शक्ति जया मोठी, ॥
"तया माराया धर्य धरी पोटी, ॥
"पापक हे मारलें बुद्धि खोटी ॥ ४७ ॥

l. 159. तेथील *Up*; not as text   l. 160 बोधिता *Up*: not as text.   l. 173 वसे तो *Sov*, not as text   l. 177 For हंसहिंसा भय *Sov(a)* gives l हिंसकाधम   l. 179 आगजागीं *Sov*, *Bp*; पदोपदी *Sov*, *Up*

"वधुनि माझी हे कनकरूप काया ॥
"कटकमुकुटादिक भूषणें कराया ॥
"कशी आशा उपजली तुझ राया? ॥ 185
"बहुत औदार्य! घोर दया माया! ॥ ४८ ॥

शा॰वि॰ "म्हातारी उडतां मयेचि तिजला माता मदीया अशी; ॥
"कांता काय वदो? नवप्रसव ते माता दिसांची तशी; ॥
"पाता त्या उभयांस मी; मज विधी घातास योजीतसे; ॥
"हाताभाजि नृपा तुझ्या गवसलों; आतां करावें कसें? ॥ ४९ ॥ 190

पद "हरहर! सांपडलों! सांपडलों! ॥ कैसा फांशीं पडलों! ॥ घ्रु ॥
"इतर नदी जळ टाकीं ॥ टाकुनि आलों याच तटाकीं; ॥ हर॰ ॥ १ ॥
"सोडुनि मानसकेली ॥ कापुनि ध्याया आलों शेली; ॥ हर॰ ॥ २ ॥
"ठेविन तव पदीं माथा; ॥ आतां सोडविं मज रघुनाथा ॥ हर॰ ॥ ३ ॥ ५० ॥

दिंडी "सखे माझे, परतोनि घरा येतां ॥ 195
"तुवां, सजणे, हा समाचार घेतां, ॥

l. 184. कटकमुकुटादिक *Nar, Bap*; कटकमुकुटादी *Sars*; कटकमुकुटादि *Ups* l. 185. कशी आशा तुज उद्भवली राया *Sars*; rest as text l. 186 घोर औदार्य घोर दया माया *Sars*; बहुत औदार्य घोर दया माया *Ups*; काय नाहीं तुजला दया माया *Nar, Bap* Here, as in a large number of passages in the *dindi* metre, the editors of the Navanit seem to have emended the line to get the requisite nineteen *mātrās* (see Introd.) But the line as given in *Nar* and *Bap* is extraordinarily weak I think it best to retain the reading of *Ups*, and to suppose that either the syllable औ in औदार्य is to be chanted as three *mātrās*, or the final य is to be treated as two *mātrās*. The line is not difficult to chant. Moreover, it is open to question whether Raghunāthpandit was precise in his use of the *dindi* metre (see Introd.). l. 189. पाता *Nar, Bap*; चाता *Sars, Ups* योजी असे *Ups*; rest as text l. 190 नृपा तुझ्या *Nar, Bap, Ups*; नृपाचिया *Sars* l. 193 ध्यालों शेली *Sars*, rest as text.

"तया शोकें घायाळ हृदय होतां, ॥
"कशी होशिल तें आठवितां आता ॥ ५१ ॥
"थोर होतिल बाळकें तुझीं, बाळे; ॥
"तुला कामा येतील, वेल्हाळे; ॥
"माय माझी बैसेल शोकशाळे; ॥
"मला आठवितां हृदय तिचें पोळे ॥ ५२ ॥
"'सदय हृदय याचें; भूप हा तापहारी'; — ॥ मालिनी
"म्हणुनि परिसतां मी होय एथें विहारी; ॥
"मजहि वध कराया पातकी पातला जो, ॥
"वरुनि पति असा ही भूमि कैसी न लाजो?" ॥ ५३ ॥
येणेंपरी परिसतां अतिदीन वाचा ॥ व॰ति॰
हेलावला नळ पयोधि दयारसाचा, ॥
सोडी; म्हणे, "विहर जा अथवा फिराया"; ॥
राहे यथानिजमनोरथ हंसराया ॥ ५४ ॥
सुटुनि खग पळाला; बैसला शालशाखे, ॥ मालिनी
क्षणभरि निजदेहीं मुक्तिविश्रांति चाखे, ॥
स्वजन तव तयाचे भोंवताले मिळाले, ॥
कवळिति निजबंधू, बाष्पबिंदू गळाले ॥ ५५ ॥
विसांवा घे कांही उडुनि; लवलाहे परतला; ॥ शिख॰
नृपाळाचे स्कंधीं वसुनि मणिबंधीं उतरला, ॥
म्हणे हंस क्षोणीपतिस, — "तुज कोणी मम नसे, ॥
"दयेचा हा ठेवा तुजजवळि, देवा, वङ्ग वसे ॥ ५६ ॥

l. 199. *Sars(n)* gives v.l थोर होतील बाळ तुझे बाळे.
l. 204. परिसतो *Ups*; rest as text l 205 पातकी *Sars*, *Ups*; घातकी *Nar*, *Bap*. l. 206 पति तसा *Sars*, *Ups*. पति असा *Nar*, *Bap*. l 218 दयेचाही ठेवा *Sars*, rest as text. वङ्ग वसे *Nar*, *Bap*, *Sars*; वसतसे *Ups*

दिंडी

" ऐक, राया, तूं थोर दयासिंधू; ॥
" नीतिसागरही तूंच दीनबंधू; ॥
" निखंडूनी बोलनो; नको निंदूं; ॥
" सकल सद्‌सी, तरि पाय तुझे वंदूं; ॥ ५७ ॥
" पारधीमाजी खगा मृगा राजे ॥
" करिति हिंसा जी, तीच बरी साजे; ॥
" तुवां दिधली मज मोकळीक; वा जे ॥
" दया केली, ही कीर्ति तुझी गाजे ॥ ५८ ॥
" हंस मिळणें हें कठिण महीलोकीं ॥
" सोनियाचा; तो नयन हें विलोकीं; ॥
" तशा मजलाही सोडिलें तुवां, कीं ॥
" तुझा ऐसा उपकार मीं न झांकीं ॥ ५९ ॥
" तुझा करपंजर होय मला थारा; ॥
" तुझ्या वचनाचा ओघ दुग्धधारा; ॥
" तुझें मानस वज्र; थोर गा उदारा; ॥
" मत्यलोकेशहि तूंचि, गुणागारा ॥ ६० ॥
" किती रावे असतील तुझे धामीं ! ॥
" किती कोकीळा सारिका ! तसा मी ; ॥
" चित्त जडलें हें तुझिया ललामीं; ॥
" नृपा, स्वामी, मज योजिं तुझ्या कामीं ॥ ६१ ॥

l 221. नको मंदू *Sars* : rest as text l. 222 सकल वद्सी तरि *Nac*, *Bap* ; ०जरि *Ups* ; सकल वंदनिय *Sars*. l 223 खग-मृगादि *Sars* ; rest as text. l. 224 करिति हिंसा जे वरी तयां साजे *Sars* ; rest as text l 225. मोकळीक वा जे *Nac*, *Bap* ; मोकळीक गा जे *Ups* ; मोकळील गाजे *Sars*. l 232. तुझ्या वचनाचा ओघ दुग्धधारा *Nac*, *Bap* : तुझा वचनौघ तोचि दुग्धधारा *Ups* , ० — दुग्धचारा *Sars* l 234 मत्यलोकेशहि *Nac*, *Bap* ; मत्यलोकेशा *Sars*, *Ups*. l 237. जडलें *Nac*, *Bap* ; लागलें *Sars*, *Ups*

" 'हें पाखरूं मजसि येइल काय कामा ?' ॥ व॰ति॰
" ऐसें, नृपा, न वद, पूरितलोककामा; ॥
" मोलें उणें व्यजन तें धरितां पुढारी ॥
" छाया करी, तपनदीप्तिसही निवारी ॥ ६२ ॥
" विरहिसा दिसतोसि महानळा; ॥ द्रु॰वि॰
" परि हरीन तुझ्या विरहानला; ॥
" चतुर जी तरुणी हृदयंगमा, ॥
" करविन तिजशीं तुज संगमा ॥ ६३ ॥
" वरनृपति विराजे, भीम हें नाम ज्याला; ॥ मालिनी
" वर दमनकृपेनें दोधला की तयाला, ॥
" वरसुत दमनामा, दांतनामा द्वितीया, ॥
" वरतनु दमयंती नंदिनी हे तृतीया ॥ ६४ ॥
" तेजोनिधीस तनया यमुना जशी ते; ॥ व॰ति॰
" सीता जशी सुजनका, जनका तसी ते; ॥
" ते आवडे, सुतहि ते न तसे तयाला; ॥
" ते नोवरी करविन तुज मी, दयाळा ॥ ६५ ॥
" राया, तिचें मुख सुधाकर या दयाला ॥
" नाहीच वेगळिक, हें गमतें मनाला, ॥

l. 241. व्यजनही *Sars*; rest as text ll 243 ff This stanza, the 63rd, is omitted by *Nar.* ll 249, 250. I write द्वितीया . . . तृतीया for द्वितीय . . . तृतीय. The point is not one of much importance. The final syllable must be a long one, and if द्वितीय is written the final ॰य must be considered as having two *mātrās.* This being the case it seems simpler to write the last syllable long *metri gratia* l. 252. सीता जशी सुजनका *Nar*, *Bap*; सीतेपरी सुजनका *Ups*; सीतेपरीस जनका *Sars.* l. 253. जे आवडे *Sars*; rest as text l. 256. वेगळिकसें *Ups*; rest as text

"संपूर्ण नित्य असता नसता कलंकी, ॥
"हा चंद्र, हें मुख, असें मग कोण शंकी? ॥ ६६ ॥
"चांपेकळीपरिसही सरलत्व नाकीं, ॥
"जीचा धरी अधर विद्रुमभावना, कीं ॥ 260
"भासे मनांत मज बिंबफळभ्रमानें, ॥
"कीं सत्य चंचुपुट बोढविलें शुकानें ॥ ६७ ॥
"जों डोंगरीं उपजलीं पिवळीं बिशाळें ॥
"निंबे, तशीं नवधनस्तनचक्रवाळें; ॥
"त्या पंकजांत मिनला अलिसक्त तो कीं ॥ 265
"जो नीळिमा, मुनयनीं, सुजना, विलोकीं ॥ ६८ ॥
"जों जों घनस्तन भरूं अवकाश देतों, ॥
"तों तों तिचा उर भरींव दिसोनि येतो; ॥
"जों जों दिसे उर भरींव, तयासि तों तों, ॥
"राया, उरोजमयरूप असें पहातों ॥ ६९ ॥ 270
"विस्तीर्ण, वर्तुल, उदय, कटोर, भारी, ॥
"वर्धिष्णु ते स्तन तिचे कनकानुकारी; ॥
"ज्याचे उरीं बमटतील ठसे तयांचे, ॥
"बोलों किती सुकृतसंघ मख्या तयाचे? ॥ ७० ॥
"नोहेच नाभि, तरि काय सुरंग आहे; ॥ 275
"रोमावळी गमतसे मज शृंखळा हे; ॥
"राया, असे स्तन तिचे; गड घ्यावया तो ॥
"राजामनोभव उपाय जणों करीतो ॥ ७१ ॥

l. 260. तीचा *Sars*, rest as text l. 262. हें सत्य *Sars*, rest as text. ll. 263 ff These four stanzas, 68–71 inclusive, are omitted in *Nar*. l. 263 जी *Sars*; जीं *Bap*, *Ups* l. 265. भिमला *Bap*, *Ups*; भिमला *Sars*. l. 277 राया असे *Bap*, *Sars*; राजा असे *Ups*

'रूपवती ते भूपसुता; अनुरूप नसे दुसरी वनिता; ॥ पद

"रूप धरूनि वरीं तिजला, अनुरूप पयोधि जशी सरिता; ॥ ध्रु॰ ॥

"वीज अचंचळ, शीतळ जे तजवीज, कशी तुज हे नुमजे? ॥

"नीज जशी तुझिया नयना; सुखवीज सपल्लव भावलता; ॥

रूपवती॰—॥ १ ॥

"सुंदरता तव तीजविणें अतिमंद गमे; तरि काय जिणें? ॥

"कुंदरदा, तर, मंदरधीरा, सुंदरिला वश हो करिता; ॥

रूपवती॰—॥ २ ॥

५ "नूतननीरजनूतमुखी पुलकृतवधूसि सखी निरखी; ॥

"दूत तुझा परि मीच; सुखी करवीन," म्हणे, "रघुनाथसुता ॥

रूपवती॰—॥ ३ ॥ ७२ ॥

"धाताकरींच करितां मृदु हे न होतीं; ॥ व॰ति॰

"या कारणास्तव मनोमय मूस ओती; ॥

"तेथें भरोनि पहिला रस पूर्ण केली; ॥

२० "ओतींव हे न घटिताकृति वोलिजेली ॥ ७३ ॥

l. 279. अपरूप *Ups*; rest as text. l 281. अचंचळ चचळ *Sars*; rest as text. l 282. तुझि ना नयनां *Ups*; rest as text सुपल्लव *Sars*; rest as text l 284. कुंदरदांतर *Ups*. The question is one of the correct splitting up of the letters, which are the same except for the *anusvára* in all the authorities. वश हो *Sars*, *Ups*, हो वश *Nar*, *Bap*. l 286. मीच *Ups*; rest as text. For परि मीच सुखी *Sars(n)* gives v.l मो तोम सखी. रघुनाथसुता *Nar*, *Bap*; रघुनाथमता *Sars*, *Ups*. l 288. For या कारणास्तव *Sars(n)* gives v l ईतें कह तरि. l. 290. न घटिताकृति *Bap*, *Nar*, *Ups*; न घडिताकृति *Sars*

गा°वि° "रंभा काय तिच्यापुढें? विगतभारंभा दिसे मेनका; ॥
"जंभाराति नितंबिनी, तरि गताहंभाव ते हीनका; ॥
"कुंभाकारकुचा, महावरवधू, संभावनागाहिणी, ॥
"रंभादंभजया, समोरुसरळस्तंभा, मनोमोहिनी ॥ ७४ ॥

गीति "करिन तुझें गुणवर्णन, जेणें होइल तुझीच नवरी ती; ॥ 295
"सत्य प्रिय हितहि वदतो शुद्धात्मे, न धरतोच नव रीती" ॥ ७५ ॥

व°ति° ऐसीं खगेंद्र वचनें वदतां तयाला, ॥
विश्रांतिही विरहवेदहि फार झाला; ॥
"आधार हा मज," म्हणोनि; गणोनि ठोके ॥
झाला सवेंचि विरही नळराज; बोले,— ॥ ७६ ॥ 300

पद "कैसी मज होय सखी दमयंती रतिरूपजयंती? ॥
"कं शीतरुचीस नभीं नमयंती? ॥

ll. 291 ff. This *stanza, the 74th, is omitted in Nar.* The words are variously split up in *Bap, Ups*, and *Sars.* l. 292. परि तदाहंभावते हीनका *Bap*, who explains हंभावते as स्वतःस वाटते; but this leaves the तदा quite meaningless; परि तदाहंभाव ते हीन का *Ups*; तरि गताहंभ तेही नका *Sars*; तरि गताहंभाव ते हीनका *emen. auct.* I take जंभाराति नितंबिनी as two words, and explain जंभा° नित° आहे; तरि ती (दमयंतीस पाहते तेव्हां) गताहंभाव (म्हणजे अहंकाररहित होऊन) हीनका (आहे). l. 293. *Bap* appears to take महावरवधूसंभावनागाहिणी as one word, and explains it as महावरवधूंच्या कल्पनांत बुडणारी l. 294. रंभादंभ°जयसमोरुस° *Sars*; *Bap* and *Ups* as text; but *Ups* divides the words रंभादभ जयासमोरु सरळस्तंभा. ll. 295, 296 This Arya, stanza 75 in text, is given only by *Ups.* l. 296. हि *metr. grat. suppl. auct.* ll. 301 ff. This *pada* is given only by *Sars.* It is certainly a very fine one, though some passages are obscure. l. 302. कं *Sars*; कें is given in an explanatory note. नर्भी *Sars*; नभीं *emen. auct.*

" भृंगापरि नीळा मांद्र शिरोजीं, तुंगाग्र उरोजीं, ॥
" शृंगारूनि ये जशि हृदय सरोजीं; ॥
" अयन निरखुं किति ? नयन शिणति वङ ;—
" अयन सुनय दिन गमत भजंती; ॥ कैसी॰— ॥ ३ ॥
" उटि लाउनि धरितों मी हनुवटिला, कुटिलालकनिटिला; ॥
" कटिलाघवशाली; लज्जाकुटिला; ॥
" धरिल निजहि मुख, करिल विमुख जरि,
" हरिल हृदय वरि अविरलदंती ;॥ कैसी॰— ॥ ४ ॥
" हंसा रघुनाथकवींद्रनुता जे, हंसकचरणा जे, ॥
" अंसोत्तंसायिततांटका जे, ॥
" पळुनि जवळि करुं; मिळुनि हृदयिं धरुं;
" कवळुनि मदभिगति हळुच हसंती ॥ कैसी॰— ॥ ५ ॥ ७७ ॥

व॰ति॰ "वेल्हाळ ते न दिसतां विरहांधकारीं, ॥
चाळून मी हळुच चांचपतां पुढारीं, ॥
चक्रापरीच सजलीं असतां फिराया, ॥
हंसा तुझा उदय होय सुखी कराया ॥ ७८ ॥
ध्यानीं धरूनि तिजला, मन हें निरोधी, ॥
दृष्टीपुढें दिसतसे मज ते मृगाक्षी ; ॥
आहे जणों जवळि हे गजराजगामी; ॥
ऐसाच भाव तंव बोलतसे तिला मीं :— ॥ ७९ ॥

l. 313. For भृंगापरि *Sars(a)* gives (l भृगावळि l. 314 जशि *emend.* for कधि *Sars.* ll. 315, 316. The first अयन is for ऐन, the Persian word for a '*mirror*'. The *second is* अयन, a '*solstice*'. l. 316 अयन गमत दिन सुनय भजंती *Sars.* The re-arrangement of the words as given in the text is my own suggestion. l. 320 दृष्टीपुढें दिसतसे *Nav*, *Drp*; दृष्टीपुढेंच दिसते *Ups*; *पुढेंचि दिसते *Sars.*

"'भृंगें विराजित नवीं अरविंदपत्रें ॥
"'पाहुनि, माजुनि तुझींच विशाल नेत्रें,— ॥
"'घालीन अंजन, अशा मतिनें तटाकीं ॥
"'आहा! वृथा उतरलों, भिजलों, विलोकीं ॥ ८० ॥
"'कांति विलोकुनि सुधाकर अष्टमीचा, ॥
"'म्यां मानिला निटिलदेश तुझाच साचा; ॥
"'पंकद्रयीं धरुनि कोंकुम वीरवाणी ॥
"'लावावया तिलक लांबविला स्वपाणी ॥ ८१ ॥
"'जीं डोंगरीं उपजलीं पिवळीं विशालें ॥
"'निंबें, तसीं तव घनस्तन चक्रवाकें; ॥
"'या तारका, तद्वलोकनसक्त तो कीं ॥
"'हा नीळिमाच फळला, सजणि, विलोकीं ॥ ८२ ॥

ll. 333 to 341. In *Sars* this is made an imaginary speech, which Nala says he addresses in imagination to the image of Damayanti. This is partially supported by *Ups.* *Bap* and *Nar* make it all part of the address to the swan. I have followed the former conception, which is much finer l. 334. तुझींच *Sars*, *Ups*: तिचींच *Bap*, *Nar* l. 336 For आहा वृथा a v l. कांति वृथा is given in *Sars(n)*. उतरलें (*sic*) *Ups*: उतरलों the rest. l. 337. कांति *Sars*, हंसा *Ups*, *Bap*, *Nar*. It will be noticed that to read हंसा here and तुझींच in l. 334 with *Ups* is to confuse the two interpretations mentioned in note on l. 333 above. l. 338 तुझाच *Sars*, तिचाच *Ups*, *Nar*, *Bap* l. 339 शान्मादृयें *Sars*; rest as text. l. 341. This stanza, No 82, occurs only in *Sars* It appears that the poet makes Nala appropriate the very imagery employed by the swan in stanza 68 above, altering it slightly to suit the context. तव *emen* *auct*; तव S rs

पद "'बाळे, हे मांडीं मांडीं चाळे; देइन तुज बाळे;
"'धरिन उरीं बाळेपरी ॥ ध्रु० ॥ 345
"'लाखी हे शाल घेइन; लाखी मनीं हा स्नेह राखी
"'हृदयें मन माझी आतां; ॥ बाळे० ॥ १ ॥
"'वेणीवरील बकुळ लेणींहि लेविन, वेणी,
"'करीं हो येणींजाणी घणीं; ॥ बाळे० ॥ २ ॥ 350
"'इंद्रादिसुरवरां इंद्रावरज जसा मी चंद्रा-
"'न्वयास धनी चंद्रानने ॥ बाळे० ॥ ३ ॥
"'गाथा हे असो रघुनाथादिनुत मज नाथा-
"'म होय माथावरी ॥ बाळे०' ॥ ४ ॥ ८३ ॥

वं०ति० "एवंपरी भ्रमुनि मी युवतीस बोलें; ॥ 355
"माझा असा भ्रम; न तूं परि तीस बोलें; ॥
"राखूनि गौरव करीं मज नोवरी ते; ॥
"तूं बोलसी, तरि कशी इतरां वरीते? ॥ ८४ ॥

दिंडी "भला माझा तूं, हंस, गडी, राया, ॥
"विरहदुखरविस्तार निस्तराया; ॥ 360
"चित्त नेघे मज; तुज जा म्हणाया; ॥
"तेंचि वाहन तरि तू करीं फिराया" ॥ ८५ ॥
असें बोलोनी नळें रंजवीला. ॥
अञ्जुळीमाजी हंस बैसवीला. ॥

l 345 This *pada* also occurs only in *Sars*. l 351 इद्रादिनुतिपर इद्रावरज जा मी० *Sars*, and in a note जा is explained as ज्या सत्ता, इंद्रादिसुरवरां इंद्रावरज जसा मी० *emen and* Trans. "As Vishnu (इंद्रावरज) is *to the gods* (Indra and the rest), so am I to the Lunar race—a Lord". l 355 This stanza, No 84, occurs also only in *Sars*. l 359 हंस गडी *Nav*, *Bap*; गडी हंस *Ups*, *Sars*

गमे चंपककुसुमौघ हार झेला ॥
पाठवाया युवतीस सिद्ध केला ॥ ८६ ॥
"त्वरित पुनरागम असो तुझा एथें; ॥
"झेंप घालीं सुखरूप गगनपंथें; ॥
"नको विसरूं आम्हांसि; असों एथें;" ॥
वदुनि धरिजे गहिंवरा महीनाथें ॥ ८७ ॥
"वरें, येतों" म्हणऊनि हंस बोले; ॥
उडुनि जातां बहु शकुन तया झाले; ॥
पवनचंचल मधुबिंदु मुखीं आले; ॥
वामभागीं उभयतां गरुड गेले ॥ ८८ ॥
उडत होते खग वायसादि, जाणा; ॥
तयां भासे तें हंस तो मसाणा; ॥
नभा मानूनि कीं निकषपाषाणा, ॥
स्वर्णरेखा तें तेज मनीं आणा ॥ ८९ ॥
असा वेगें तो नभामाजि धांवे; ॥
तया वैदर्भीं देशिं झणीं पावे; ॥ 380

l. 369. तेथें *Sars*; rest as text l. 370. धरिलें *Ups*, rest as text. l. 376 तयां भासे तें *Nar, Bap*; तयां भासला *Sars, Ups.* l. 377. नभा मानुनि कीं निकषपाषाणा *Nar, Bap*, giving only eighteen *mātrās*; नभा मानुनी निकषपाषाणा *Sars*; *Ups* the same, with a misprint. The reading मानूनि कीं adopted in the text gives nineteen *mātrās*. l. 379. This stanza is given in the text as read by *Nar* and *Bap*; *Ups* reads as follows: असा तो हंस सभासाजी धांवे ॥ तया विदर्भदेशिं सिपावे ॥ तेथें कुंडीननगरासमीप पावे ॥ राजप्रासादीं गोपुरीं विसावे ॥ *Sars* reads: असा हंस तो° — ॥ तया विदर्भदेश सिपावे ॥ °— पावे ॥ राजगोपुरीं° — ॥ *Sars(n)* gives the following v.l. for the 3rd and 4th *caraṇas*: कुंडिननगराम दिठी पावे ॥ महाप्राकारीं गोपुरी विसावे ॥

तेथ कुंडिननगरासमीप धावे : ॥
राजमंदीरीं गोपुरीं विसावे ॥ ९० ॥

शिख॰ महाप्राकारींचे घरिस धरि कोरींव विवरीं : ॥
घरी चक्राकारें; पद फिरवि; धारी रविपरी : ॥
विलासे, उल्हासे खगपति; निवासे तिअवरी : ॥ 385
करी काळेंमाळें निरखित नृपार्केंद्रनगरी ॥ ९१ ॥

मालिनी खग मग नगरीचे गोपुरीं झेंप घाली : ॥
मृदुपवनगवाक्षीं थंमतां झोंप आली : ॥
तदुपरि जवशाली वेंघला चंद्रशाला : ॥
निरखि विततशाला राजधानी विशाला,— ॥ ९२ ॥ 390

चूर्णिका सकलभुवनललामायमाना, ॥
मानाधिकविभवधनिकसदनशतविराजमाना, ॥
कलशजनितमुनिचकितजलधिशरणातिविस्तृतपरिखातरीपायमाना, ॥
चंद्रशालाविजितसुरविमाना, ॥
जिचे सौध गगनमंडपाधारस्तंभचि माना, ॥ 395
लाविति ते जलदा निज माना, ॥
वामवचाप जयास कमाना, ॥
ऐसी कुंडिननामधेय नगरी राजहंसें पाहिली ॥ ९३ ॥

व॰ति॰ कोणी वणिग्जन विकी, तुलितां तराजे, ॥
कस्तुरिका : तिजसवें अलिनी विराजे, ॥ 400

l. 383 This stanza, No. 91, occurs only in *Sars*. निजप्राकारींचे *Sars*, महाप्राकारींचे *omen hut.* l 389. चंद्रभाला (*sic*) *Ups*; rest as text. l 395. *Sars(n)* gives a v l. विमानागगनधरायास्तंभजमाना. l 398. In *Sars* the *cūrṇikā* ends राजहंसें पाहिजेसी पाहिजेली. rest as text.

दोन्ही समान निरखी विकणार देतो; ॥
घेणार तो न समजोनि उगाच घेतो ॥ ९४ ॥
तेथें तसें नगर तें धरितां निडारीं, ॥
तेथें विलासवन एक दिसे पुढारीं; ॥
जेथें सुशीतळ महीतळ सांद्र साई ॥
जाई जुई फुलमयी बकु आंवराई ॥ ९५ ॥

पद

तया वनीं खेळे भूतसुता; ॥ ध्रु° ॥
वेळविता वकु मेळविला सखिमेळ तयासहिता; ॥ तया° ॥ १ ॥
राजस ते द्विजराजमुखी गजराजगती ललिता ॥ तया° ॥ २ ॥
ध्यात असे नळराजकथा रघुनाथकवींद्रनुता ॥ तया° ॥ ३ ॥ ९६ ॥

व°ति°

तो मंडळाकृति फिरे उतरावयाला; ॥
भैमीमुखेंदुपरिवेष म्हणों तयाला; ॥
तेथें महीवरि असा खग बैसताहे, ॥
कीं सुंदरी निज कुतूहल जेविं पाहे ॥ ९७ ॥
जो बैसतो चपळ पक्षपुटीं धरेला ॥
हाणीतसे फडफडां, ध्वनि हो उदेला, ॥
पाहे तया खगवरासि वरानना हे; ॥
मानी मनीं नवलही; मग बोलताहे ॥ ९८ ॥

शिख°

"असापक्षी लक्षी, वहुविहगलक्षी न मिळता; ॥
"सुवर्णी जो वर्णी, वद, कवण वर्णी कवयिता? ॥
"अगाई! हायाई! त्वरित धरि जाईल पळुनी, ॥
"धरू आतें हातें हळुहळु तयातें न कळुनी" ॥ ९९ ॥

l. 103. वगर (sic) *Upe*, rest नगर. l. 105. तेथें *Upe*; rest जेथें. l. 113. तसा पग *Sars*, *Upe*, rest as text. l. 116. धनिही *Sars*; rest °हो l. 118. नवल हे *Sars*; rest °ही.

व॰ति॰ ऐसें वदे; मग तयास धरावया हे ॥
तें होय हंसगमना, पहिलीच आहे; ॥
वाजेच ना वलय: नूपुरनाद नोहे; ॥
तो तद्गतीस निरखूनि कसा न मोहे; ॥ १०० ॥

हे मंदमंदपद सुंदर कुंददंती ॥
चाले असा मदधुरंधर इंद्रदंती; ॥
हंसा धरूं जवळि आय कृशोदरी ते; ॥
निष्कंपकंकणकरासि पुढें करीतें ॥ १०१ ॥

द्रु॰वि॰ गवमनाच असा खग भासला, ॥
तव तदीय सखीजन हांसला; ॥
मग सर्वेचि वुझावुनि हांकिला; ॥
उडविलाचि; पिटाळुनि टाकिला ॥ १०२ ॥

व॰ति॰ कांहीं उडोनि गगनीं, मग नीट येतो; ॥
नाहींच दूर न समीप वसे तसा तो; ॥
पाहे सुधाकरमुखी कलहंसराया; ॥
लाहे मनोरथ तयास पुन्हां धराया ॥ १०३ ॥

मदिरा "हस धरीन- म्हणोनि मनोरथ हा मज होय; विनोद तुम्हाला; ॥
"याल, हंसाल, पिटाळहि ताळ, पुन्हां चढवाल तया विहगाला; ॥ ४४०
"जा परत्याच; तुम्हीं नलगेच;" — असें वदुनी नृपराजसुता ते ॥
राहविला सखिचा जन; आपण मात्र तयास धरूंमग जाते ॥ १०४ ॥

व॰ति॰ रागेजली, अरुणकांति विराजवीते ॥
हे; एकली सुतनु चंद्रकला तसी ते ॥

l. 424. ते होय *Ups*; rest as text. l. 432. तंव तदीय *Bap, Nae*; तरि तदीय *Sars, Ups*. l. 440 हा कलहंस पिटालविताहि *Bap, Nae*; याल हंसाल पिटाळहि टाल *Ups, Sars*; ताल is better than टाल. l. 442. राहविलाच सखीजन *Sars*; rest as text.

गेली हळूच; कलहंस समीप केला; ॥
काहीं पुढें फडकला, अवलोकिजेला ॥ १०५ ॥
आणीकही पदन वाजत मंद चाले; ॥
जो चालतां पदर सोवरिला न हाले; ॥
हेंही करी निजकरीं खग सांपडेसा, ॥
तोही हळू हळूच होय पलीकडेसा ॥ १०६ ॥
मग गजगमनेनें मागुती चाल केली; ॥ मालिनी
विनततनुलता हे तत्समीपास गेली; ॥
पुनरपि फडके तो; फारसा दूर नाहीं; ॥
जवळि अवळि ऐसा भासला हंस काहीं ॥ १०७ ॥
हंस धराया लागली हे; भागली; मृदुल तनु कोमेजली; ॥ ध्रु० ॥ पद
चाली न कळुनि सांवळीत विसांवली ॥ हंस० ॥ १ ॥
स्तविली रघुपतिपंडितें कविमंडितें ॥ हंस० ॥ २ ॥ १०८ ॥
हंसें तदा चतुरसंमतयुक्ति केली,— ॥ व०ति०
ते चालवीत सुतनू वक्र दूर नेली; ॥
छाया तियेशि दुसरी, तिसरी नवाळी, ॥
जे सांवळी युवतितुल्य दिसे निराळी ॥ १०९ ॥
तया वनांत एकली ॥ प्रमाणिका
विलासिनी विलोकिली; ॥
मदें भरोनि डोलतो; ॥
तियेस हंस बोलतो,— ॥ ११० ॥

l. 451. मद्गजगमनेनें *Bap*, *Nar*, *Sars*; मग गजग० *Ups*. l. 452. सत्समीपास (*sic*) *Ups*; rest as text. नेली *Sars*, *Ups*; गेली *Bap*, *Nar*. l. 453. फडके हा *Ups*; rest as text. l. 454 पाहीं *Ups*; rest as text. l. 455 This *pada* is found only in *Sars*. l. 458. हंसें तसी *Sars*; ०तदा the rest. l. 460. नवाळी *Ups*; वनाळी the rest.

दिंडी "भूमिभागीं फिरणार तूं; तुला मो ॥
"कसा सांपडतों, सांग, गगनगामी? ॥
"वाळ, वाळें, जरि होय चंद्रकामी, ॥
"हस्त त्याचा लागेल काय सोमीं? ॥ १११ ॥
"कसें नांदे तारुण्य तुझ्या देहीं? ॥
"वाल्य गेलें, तें नेणसीच कांहीं, ॥
"उगवतांही सहस्रभानू, पाहीं, ॥
"काय नलिनीसकोच जात नाहीं? ॥ ११२ ॥
"असो; सांपडतों तुझ्या करामाजी; ॥
"पुन्हा सुटका करिशील काय माझी? ॥
"कसा पातेजूं वाळवुद्धि तुझी? ॥
"स्त्रीस्वभावें वक्र आणशील वाजी" ॥ ११३ ॥

आ॰गी॰ पाषाणरूप हातें भ्रमवि तयातें, धरूनि तद्देहातें; ॥
जीवंतही गवसला समज तियेचे गृहींच तो मग वसला ॥ ११४ ॥

मालिनी चतुर नर जसा हा वोललों हंस तैसा; ॥
तरि न धरि मृगाची विस्मयीं भाव कैसा? ॥
पकुनि तिज निखंडी तीस, तो खेद नाहीं; ॥
गिणहि विसरली ते; वोलती होय काहीं;—॥ ११५ ॥

l. 467 कसा सापडेन *Nar, Bap, Sars*; ॰ सापडे *Ups*; ॰ सापडतों *metr. grat emen Lirt.* l. 469 For सोमीं *Sars(n)* gives v l. व्योमीं. l. 470 This stanza, No. 113, is omitted by *Nar*. l. 471 नेणसील *Sars*, rest as text l. 475 करिशील *Nar, Bap*; करतेस *Sars*, करितेस *Ups* l. 476. कसा पातेजूं *Nar, Bap*; कसा पात्येवूं (*sic*) *Ups*; कसापातें त्यजूं (*sic*) *Sars*. l. 478. This *āryā* is omitted by *Nar*. *Sars* reads this line पाषाणरूप जातें भ्रमवि तयातें धरूनि जे हातें l. 479 *Sars* omits तो. l. 480 चतुर नर एखादा *Sars*; rest as text. l. 481. तरि न धरि *Bap, Nar*; तरि धरिन *Ups*, ॰धरि न *Sars*; विस्मयी (*sic*) *Sars*; rest as text l. 482 तिज *Bap, Nar*; सज *Sars, Ups* l. 483 गिणचि *Ups*; rest as text

" कोणतूं गा? कोठील? कवणियाचा? ॥ दिंडी
" कसा झाला तव देह सोनियाचा? ॥
" कशी आली ही तूज मनुजवाचा? ॥
" काय भाग्योदय सांगुं या वनाचा? ॥ ११६ ॥
" 'धरिल, पाहिल, सोडील,'—असा पाहीं ॥
" मजवरता विश्वास तुझा नाहीं; ॥
" असो; पुसतें ते सांग कथा काहीं, ॥
" जाई अथवा मग याच वनीं राहीं" ॥ ११७ ॥
असें बोलोनी मौन धरुनि राहे; ॥
काय बोले तो हंस असें पाहे; ॥
तदा त्याचा वचनौघ असा वाहे,— ॥
" राजकन्ये, तूं आयर्के गिरा हे; ॥ ११८ ॥
" ब्रह्मदेवाचे वङ्क विमानवाही ॥
" हंस आहेती, ऐकिलें तुवांहीं; ॥
" तया वंशीं सौवर्णदेह हाही, ॥
" ज्यासमाना सखि सर्वमान्य नाहीं ॥ ११९ ॥
" मंदाकिनीमधिल जीं कनकारविंदें, ॥ व॰ति॰
" तीं जेवितों मृदुलनालमृणालकंदें: ॥

l. 487. सांगुं या वनाचा *Nar*, *Bap*; तूंचि या वनाचा *Sars*, *Ups*
l. 488. धरिल पाहिल सोडिल *Nar*, *Bap*: धरिन पाहिन सोडिन *Sars*, *Ups* l. 489 मजवरता *Bap*, *Nar*, *Ups*. मजवरी *Sars*
l. 491. For याच वनी राही *Sars*(*a*) gives v l या वनांत राहीं.
l. 493 बोले तो *Nar*, *Bap*, बोलतो *Sars*, *Ups*. l. 499. ज्यासमान *Sars*, *Ups*, *Bap*; ज्यासरीखा *Nar*, evidently in order to get the full nineteen *mātrās* If the line cannot stand with only eighteen *mātrās* (see Introduction), we must read ज्यासमाना, and this is adopted by me in the text.
l. 501. मृगालकंदें (*sic*) *Ups*; rest as text

"मी जाण देवनळही स्वकरीं धराया ॥
"सांगेन, काय चतुरा मज लाज जाया? ॥
"काळें करूनि मुख जो वर होय लेखीं; ॥
"हें बोलणें, खग, मनीं उभयार्थ लेखीं" ॥ १३१ ॥

स्रग्विणी

श्लेषशब्दें इचें भाव सांगीतला, ॥
नैषधाधीश तो नाथ मागीतला; ॥
होय जाणीयली, घे नपाकंचुला; ॥
हंस बोलावया हालवी चंचुला ॥ १३२ ॥

व०ति०

"गांद्याळ जो, हृदय साद्र न होय ज्याचें, ॥
"नामेंचि देवनळ, कार्य नसे तयाचें; ॥
"धत्तूर हा कनकनाम वृथा धरीतो; ॥
"होईल काय रसिकां कनकापरी तो?" ॥ १३३ ॥

ती बोलते युवति,—"लाज मनीं दडाली ॥
"होती; तुवां विधरतां समुळीं उडाली; ॥
"आतां वरूं नळवरासि; तुला नवाळूं; ॥
"गाऊं तुझी स्तुति करूनि; कशास लाजूं? ॥ १३४ ॥

l. 544. मीजाणदेवनळमैवरिहाधराया *A*; rest as text. l. 545. सांगेन *A*, rest as text. l. 546. काळेंकरूनमुखतोवरहोयलोकीं *A*, काळें करूनि मुख जो वर होय लेखीं *Sars*; काळें करूनि मुख जोंवरि होय लेखीं *Bap, Nar.* l. 550. होय जाणीतली संवमाकचुला *Sars*; होयजाणीतलीधिवपाकचुला *A*; rest as text l. 552. गांद्याळ जो *A*; गांद्याळ जें the rest. मार्द्र *Sars*; माद्र the rest. l. 554. धत्तूरही *Sars*; rest as text. वृथा *A*; सदा the rest. l. 555. For रसिकां *Sarvat* gives v.l. रसिके; रसिकें *A*, rest रसिका or °कां. l. 556. This stanza, No. 134, does not occur in *A*. ते *Upa*; ती the rest. l. 557. समुळीं *Upa*; मन ती the rest. l. 559. गाऊं तुझी *Sars*, rest as text.

नोवरा: मी नोवरी; मज तो वरी काय होऊन ऐसें? ॥ पद
ह दुःसह तोंवरी; कोण सांवरी? आतां करावें कैसें? ॥
म होय विभावरी; घर ओवरी; मार वाणविलासें ॥
करि तो नावरी; तरि या, वरी, शयनींहि विलासें; ॥ ध्रु ॥
नभूमि मनोहरी; सुमनोभरीं अरविंदमरंदें ॥
ति कलरव वंभरीं मेघडंवरीं शुककोकिलावृंदें ॥
त कांत निरंतरीं हृदयांतरीं; निरखूनि न मंदें ॥
जया कुसुमाकरीं सुकुमारकीं माळ घालूं आनंदें ॥ नळ०-॥ १ ॥
नृपकवियाचकें स्तुतिवाचकें स्तविला वहुधा जो, ॥
वसुधेवरि राजकीं वरराजकीं सुरराजवुधा जो, ॥
सुमनोमयमंचकीं मृदुकंचुकीं निपधेंद्रहिरा जो ॥
वेला सुखदायकी, त्याच नायकीं चित्त माझें विराजो ॥ नळ०-॥ २ ॥
रघुराजसमचमा; तनयासमा होय मी तरि दारा; ॥
सेनसुतचंद्रमा त्यासि सांद्रमा कोण त्या वरि तारा? ॥
हरि; त्यासि मनोरमा जाहली रमा,—ऐसें समजें उदारा; ॥
भरें हृदयंगमा नभसगमा नवरी ही विचारा ॥ नळ०-" ॥ ३ ॥ १३५ ॥

560. This *pada* is found only in *Sars.* l. 563. यावरी या वरी *scripsit auct.*, taking वरी as वर्य. एक शयनीं शयनींहि *emen auct.* l. 565. मेघडवरीं *meti grat. auct.* The line is deficient in *Sars.* l. 567 मीन कुसुमाकरीं सुकुसुमाकरीं *Sars*; मीनजया कुसुमाकरी सुकु- रीं *emen. auct.* I take मीनजया as 'having a fish for its er', an epthet of कुसुमाकरीं, the season of spring . स्तुतिवाचकें कवियाचकें *Sars*, *transp. auct.* l. 569. राजकें जकें *Sars*; °कीं °कीं *emen auct* l. 572. होय भीतरि *Sars*; होय मी तरि दारा *emen auct* l. 573. थारा तारा *emen. auct.* l. 574. जाहलें *Sars*; जाहली *auct.* l. 575. येथ नकरीं विचारा *Sars*, नवरी ही *auct.* This whole *pada*, and especially the last *carana*, ry obscure, and requires further careful consideration. mendations are only tentative.

मालिनी

परिसुनि पद ऐसें जें इणें गाइजेलें, ॥
पतगकुलवतंसें अंतरीं ध्याइजेलें; ॥
परवशहृदया हे नैषधें राजहंसें,— ॥
म्हणुनि समजतां, हें बोलिजे राजहंसें;— ॥ १३६ ॥

दिंडी

"जगीं रंजलि आहेस निषधभूपीं ॥
"तसा तोही रंजला तुझ्या रूपीं; ॥
"दैवघटनें अन्योन्य ज्ञान सोपीं; ॥
"तुम्ही नांदानहि; सत्य हें निरोपीं ॥ १३७ ॥ 580
"'कोण योजावी नोवरी नळाला?' ॥
"ब्रम्हदेवानें हा विचार केला; ॥ 585
"तुझ्या नामावरसंच घेइजेला ॥
"असें भासतसे माझिया मनाला ॥ १३८ ॥

मालिनी

"नळरहित वराशीं तूज योजूनि पाहे, ॥
"तरि मग विधि ऐसा कोण? तो मूढ आहे; ॥
"अचतुर नर तोही, जाहल्या जेविला कीं ॥ 590
"सरमिसळ करीना सर्वथा चीरताकीं ॥ १३९ ॥

l. 576. This stanza, No. 136, does not occur in *A*. *Sars* as text: ॰वच ऐसें॰ बोलिजेलें *Nar*, *Bap*; ॰वचनातें ॰वालिजेलें *Ups*. l. 577. ध्याइजेलें *Nar*, *Bap*, *Ups*; घेइजेलें *Sars* l. 580 जगीं रंजलि अहेस *Nar*, *Bap*; रंजलीस तू *Sars*, *Ups*; रंजलिसतुं *A*. l. 582. दैवघटितेअनन्य॰ *A*. l 583. तुम्ही नादालहि सत्य हें निरोपीं *Nar*, *Bap*, तुम्हीं नांदाल॰ *Ups*, तुम्ही नांदान सत्यसीं विलोकी *Sars*; तुम्हिनादालसत्यमीनिरोपीं *A*. l. 584. कोणा ॰ *A*. l. 585. ब्रम्हदेवानें *Nar*, *Bap*; ब्रम्हदेवें जें *Sars*; ब्रम्हदेवेंहाजर *A*. l. 587. असें भासतसे माझिया मनाला *Nar*, *Bap*, *Ups*; असें वाटतें॰ *Sars*; असेंभासेमाजेयामानमाला *A*. l. 588. वरिसि *A*; rest as text. l. 589. कोणता मूढ *Sars*; rest as text. l. 590. जाहला *Sars*; rest as text. l. 591 सळमिसळ *Nar*, *Bap*, *Ups*, *A*; सरमिसळ *Sars* only

अनुपम, अनुरूप, अनघ जरि वरिला तुवां, नृपात्मजे, न नल, ॥ गीति
ऐइल केवळ तापद, कीं जो नर नळ न होई तो अनल ॥ १४० ॥
नळकमुरीस टाकुनि, कां तूं घेतीस अन्य नरमाती? ॥
जरि वरितो न हरिप्रति, घेती म्हणऊनि धन्य न रमा ती ॥ १४१ ॥

"कशाला हें बोलणें काय एणें? ॥ दिंडी
"तुवां वरिला नळराज, तूंहि तेणें; ॥
"सफळ माझे हें एथवरी येणें; ॥
"राजकन्ये, नीरोप मला द्यें ॥ १४२ ॥
"चतुर सुंदर तो तरुण नियधराजा ॥
"तुवां राजी केलाच; तूं घरा जा; ॥
"धन्य, वैदर्भी, दैवयोग तूझा; ॥
"बोल मानीं सत्यार्थ मनीं माझा" ॥ १४३ ॥
"असें जाउनि तूं बोल, राजहंसा, ॥
"'तुझी दासी जाहले, राजहंसा; ॥
"'नको चिंता तूं करूं, अरिध्वंसा; ॥
"'ऐक पुण्यांशुवंशजावतंसा'" ॥ १४४ ॥

l. 592. This गीति and the next are found only in *Ups* वरिला त्वां *Ups*; ॰ तुवां *metr grat emen. auct.* l. 593. कीं जो नर न होइ तो अनल *Ups*; कीं जो नर नळ न होई तो अनल *metr. grat. emen. auct* This line in *Ups* is singularly defective, or else is in some lesser-known variety of the *āryā*. The insertion of नळ is also rendered necessary by the sense and the *śabdālaṁkāra* l 596 तुजतेंणें *A*, rest as text This stanza is placed by *A* before stanza 137 l. 600 ॰सुंदरहि *A*; rest as text l. 603 बोल मानी सत्यार्थ मनी माझा *Nar, Bap*; ॰ यथार्थ *Sars, A*; ॰ मानीं तू मनिं यथार्थ *Ups* l 604. These two stanzas, 144 and 145, do not occur in *A*, and are given in *Sars* in the footnote, with the remark that they appear out of place असें जाउनि *Nar, Bap*; जाउनि ऐसें *Sars, Ups*.

"नको पाहूं; तू नोवरी मळाशीं; ॥
"मीच भावें होईन सत्य दासी; ॥
"अरी यावें आतांचि तयापाशीं, ॥ 610
"गोष्ट भासे विपरीत मौक्तिकाशी ॥ १४५ ॥

मालिनी "करुनि मज रवाना, राजसे, तूजसाठीं, ॥
"नृपति निरखि माझी वाट आरामवाटीं; ॥
"वसवुनि निजपाठीं तूज नेईन तेथें, ॥
"परि चुकुर तुझे हे लोक होतील येथें" ॥ १४६ ॥ 615

व°ति° A [येरीकडे नृपति धाडुनि राजहंसा ॥
तो बैसला करित आपण तत्प्रशंसा,—॥
"येईल शीघ्र घटना करुनी तियेची; ॥
"होईल भेटि मज आज तये प्रियेची" ॥ १४७ ॥

शा°वि° आरामीं विरहोत्करें तरुतळीं धारा करोनी स्वयें ॥ 620
वारा घेत वसे; तपे तपनमा तारापती निश्चयें ॥
"माराचा शरमार नावरि" म्हणे "दारा घडे तो कशी? ॥
"हे राजीवदलाक्ष माधव, जनोद्धारा, कृपा हो अशी" ॥ १४८ ॥
तों चिन्हें शुभ पाहुनी नृप म्हणे,—"लाभेल लाभावळी"; ॥
आला सन्मुख राजहंस निरखी, बाहुयुगें आंवळी; ॥ 625
बोले मंजुळ वाक्य,—"एथ वसलों लक्षयान लावूनि रे; ॥
"झालें वृत्त समग्र सांगुनि करीं, हंसा, समाधान रे ॥ १४९ ॥

l. 611. गोष्टी *Ups*; rest as text. l 613. नृपतिनिरखिताहे *A*; rest as text ll. 616 ff These stanzas, Nos 147 to 153, are given by *Sars* only in a footnote (see note on l. 604 above). They are entirely absent from *A*. l 617 जो बैसला *Ups*; rest as text. l 620. This stanza, No. 148, is omitted by *Nar* also. l. 626. लक्षयान लावूनि *Nar*, *Bap*; लावूनि लक्षयान *Sars*, *Ups*

"काय वदली तुजसवें, हंसराया ॥ दिंडी
"मान्य झाली कीं ती मला वराया? ॥
"कधीं भेटे ती निजकरीं धराया? ॥
"विरहबाधा मज न ये आंवराया" ॥ १५० ॥
हंस बोले,—"नृपराज, सुगुणसारा, ॥
"माळ घालीतें ती तुला, उदारा; ॥
"तुझ्या ध्यानीं सतम जे विचारा, ॥
"सत्य मानीं; ती होय तुझी दारा ॥ १५१ ॥
"जाइं नगरा तूं, नृपा कृपाराशी; ॥
"पत्र येतांची जा स्वयंवरासी; ॥
"स्वयें ये ते चालूनि मंदिरासी; ॥
"फार वदनें नलगे सुखोल्करासी ॥ १५२ ॥
"बरें, येतों,"—बोलोनि पाय हातें ॥
नमुनि चाले सप्रेम तो गृहातें; ॥
नृप निघे तें सहचमू निजपुरातें, ॥
हंसवचनीं लावूनि अंतरातें ॥ १५३ ॥]
B [जनकतनयेशीं पवनतनयसा तो ॥
वदुनि वेगीं उड्डाण नभीं घेतो; ॥
तियेपाशीं वृत्तांत निवेदी तो; ॥
स्वधामातें पावोनि सुखी होतो ॥ १५४ ॥]
A [असो; ऐशी हे कथा सौरसाची ॥
श्रवण करितां बहु गोड गमे साची, ॥

l. 630. भेटे ते *Nar, Bap*, भेटेल *Sars, Ups.* l. 634 तुझ्या ध्यानीं सतम जे विचारा *Nar, Bap*; तुझ्या ध्यानी जाहली जेवि वारा *Ups*; • ध्यानीं जाहली जेविं वारा *Sars* l. 640 बोलोनि *Nar, Bap*; म्हणोनि *Sars, Ups.* l. 642 नृप निघे तें *Nar, Bap*; नृप निघाला *Sars, Ups.* l. 643 हंसवचनीं *Nar, Bap*; हसध्यानीं *Sars, Ups.* l. 646 निवेदीतो *Sars*, rest as text.

धन्य लीला त्या ऐक नैषधाची ; ॥
प्रकट वाणी रघुनाथपंडिताची ॥ १५५ ॥]

B [असो; आल्या द्विजवक्ति सख्या ऐशा ; ॥
बोलती त्या मग तीस सकळ; "कैसा ॥
"हंस! धरूनी परिपूर्ण तुझी आशा, ॥
"काय गेला तो उडुनि गगनदेशा!" ॥ १५६ ॥]

मालिनी

धरुनि कर सखींनीं सौधशालेंत नेली, ॥
खगवचनमधूनें जे मनीं मोहिजेली; ॥
नलविरहभरानें पोळली गुप्तरूपें; ॥
नवल कनकशी ते गौरही तप्तरूपें ॥ १५७ ॥

व॰ति॰

होणार जो वर, तदीयवियोगदाही ॥
सांगावयासहि न ये लपवावयाही; ॥
या सांगवी मदन, लाज न सांगवीतें; ॥
कीं या दुहींत शिणलें मन रंगवीतें ॥ १५८ ॥

पद

विरहिण ते शिणते, शिणते; जाणेल कवण जियेचें ॥ ध्रु॰ ॥
मुकुरीं निजमुख न विलोकी राकेंदुभयास्तव ललिता; ॥
न करी मृदु भाषण तेंहि शुककोकिलाकलरवचकिता; ॥

l. 652. This stanza, No. 156, is absent in *A*, and is given in *Sars* as a footnote (see on ll 604, 616 above). तिजवक्ति *Sars*, rest as text. l. 653 बोलताती *Ups*; rest बोलती त्या. तीस सकळ *Nar*, *Bap*, *Ups*; सकळ तीस *Sars*; सकळतिसि *A*. l. 656. सखीनें *Sars*, *A*; rest as text. l. 657 मनीं *Nar*, *Bap*, *Ups*; मह्रा *Sars*, *A* l. 658 पोळली *Nar*, *Bap*, *Ups*; पोळते *Sars*, *A* l. 660. This stanza, No. 158, is given in *A* after stanza 161; it is omitted by *Nar*. वियोगदाही *Nar*, *Bap*, *Ups*; ॰दाही *Sars*, *A*. l. 663 कीं या दुहींत शिणलें मन रंगवीतें *Bap*; कीं या दुहींत शिरणें मन रंगवीतें *Ups*; हे या दुरंत शिणली मन रागवीतें *Sars*; हेयादुहींतशिणलेंमनरागविते *A*. l. 664 This *pada* occurs only in *Sars*.

कुसुमायुधमभयमना हे कुसुमाचा वास न साहे; ॥
असमान मनोगत खेद तियेचें; ॥ विरहिण° ॥ १ ॥
अपहृतरतिरूपा झाली यास्तव, जे सापराधा; ॥
तरि सुमनरस तिजला कैसी न करील बाणबाधा? ॥
मधु कां हो इजला छलितो? विधु कां हो ताप मिसळतो? ॥
मधुराधरबिंबा हे वक्र आंचे; ॥ विरहिण° ॥ २ ॥
रघुनाथ म्हणे,—जें नोहेचि तें स्तवनांत वदताहे; ॥
राहे जो हृदयीं, धरिला निजरमण, तयाला पाहे; ॥
केला मतिपंजरावा खेळाया; तोचि विसांवा; ॥
झालें शिण, हाच हरिल तियेचें; ॥ विरहिण° ॥ ३ ॥ १५९ ॥

न रंजे, कारंजे निरखुनि, फणीतें फणफणी, ॥ शिख°
मुदेनें मोदेना, नलगुणगणी जे गुणगुणी, ॥
न बैसे जे सेजेवरि, न परिसे जे शुकगिरा, ॥
न साहे, माना हे न धरि ललना हेतु दुसरा ॥ १६० ॥

लज्जावती युवति हे वडिलांसि धाके; ॥ व°ति°
झांकीतसे विरहपावक, तो न झांके; ॥
जो पंजरीं लपविला वसनांतराळीं, ॥
तो झांकिना गगनदीप, तरी झळाळी ॥ १६१ ॥

तीचे मनीं नळ मनोभववीर होते ॥
होता तयांशि कथिलें जथिलें अहो ते ॥

l. 667. कुसुमायुत° *Sars*; कुसुमायुध° *emen. auct* l. 673 स्तवनात वदाना हे *Sars*; स्तवनांत वदताहे *emen. auct.* Trans. "In her praises (of Nala) she exaggerates (lit. says what is not true)". I suggest also स्तवनार्थे l 677 फणिनें *A*; rest as text. l. 679 नबैसेजेसेजेवरि° *A*; rest as text ll 681 ff. These two stanzas, Nos. 161 and 162, are omitted by *Nac.* ll 685, 686. होतो and अहोतो *Sars*; rest as text. l. 686. होतां तयांशिं *Bap*; होतां तयांसि *Ups*; होतो तयास *Sars*; होतांतयास *A*.

त्यांहींच ते पुरविली : सुतनु निजधामा ; ॥
मूर्च्छावती निजजनीं चपलाविलासी ॥ १६२ ॥

मालिनी

गजगज घर झाली : माय धांवोनि आली : ॥
धरुनि हृदयदेशीं नीजमा गोत्र येली ; ॥
· धरिति विजणवारे त्या सख्या चंद्रकान्या ; ॥
वदिति वदिति दाया जागत्याही मिळाल्या ॥ १६३ ॥

गीति

ते शीतळोपचारीं जागी झाली ; हळूच मग बोले : ॥
"औषध नलगे मजला"; परिसुनि जननी, "बरें," म्हणुनि डोले : ॥

दिंडी

" मूल उपवर हे आहली; इयेला ।
" पाहिजे कीं वर योग्य पाहिजेला :" ॥
असें ऐकोनि वधूचिया बोला, ॥
भीमराया मग यत्न सुचें केला ॥ १६५ ॥
नगर सारें शृंगारविलें तेसें, ॥
भूमिलोकीं वैकुंठ दिसे जैसें : ॥
लिखित पाठविले सकळ नृपां कैसें ? ॥
" तुम्हीं यावें जी संवरासि "—ऐसें ॥ १६६ ॥
निषधराजासी लिखित पाठवीं तो : ॥
मतिद्वीपी भूपतिसही लिहीतो : ॥

l. 687. तणेंच A, rest as text. l. 688. मूच्छांवलि A; मूच्छावती the rest l. 692. धामा A, दाया the rest. l. 694 वोले A; डोले the rest l. 695 A omits हे, and makes up the *mātrās* thus. मूलउपवरजाहालीइयेला. l. 697. असें . . . वधूचिया *Nar, Bap, Sarv*, असें . . . वधूचियें *Ups*; असा . . . वधूचिया A. l. 699 तैसें A; तेसें the rest. l. 700. भूमिमार्गी *Sarv*; भूमिलोकीं the rest. तेथेंतैसें A; दिसे जैसें the rest l. 701. सकळनृपालिखितपाठविलेंकैसें A; rest as text. l. 704. मतिद्वीपाळालागीहिलिहितो A; rest as text.

अशा यत्नीं लागला नृप अहो तो ; ॥
पुढें परिसा वृत्तांत कसा होतो ॥ १६७ ॥
ऋषी नारद असतां नभोविहारी , ॥
वैजयंती ज्या दिसे मनोहारी , ॥
मणी रमणीय कनककलशभारी , ॥
सुरपतीचा जो सौध महा भारी ॥ १६८ ॥
तया प्रासादीं जाय ऋषी ; पाहे ॥
सभा केली ; देवेंद्र बैसलाहे ; ॥
फार आदरिलें तया देवरायें , ॥
अर्घ्यपाद्यादिक करुनि विनतकायें ॥ १६९ ॥

देवामाजि ऋषींद्र जो म्हणविता, देवाधिदेवास जो ॥ शा॰वि॰
सेवा सुंदर, नामकीर्तन रमें दे वासुदेवास जो , ॥
जे वीरा सुरसा जया स्तविति, तो केवा जयाचा सदा , ॥
हेवा फार धरीं सुराधिप तया सेवावया नारदा ॥ १७० ॥

देवेंद्र देव ऋषिला मग वानताहे ,— ॥ व॰ति॰
" मंदार , आजी ! फुऊला , अथवा लता हे ? ॥
" मा या विलोचनमहस्रदळावळीला ॥
" देतें विकास तव दर्शन सूर्यलीला ॥ १७१ ॥

l. 705. अशायत्नीनृपलागतांअहोतो *A*: °नृप लागला *Ups*; rest as text. l. 708. वैजयंती ज्या दिसे° *Nau*, *Bap*. दिसेवैजयंतीजया *A*, *Ups*; °वैजयति° *Sars* l. 710 पहाभारी (*sic*) *Ups*; rest as text. l. 711 जाय ऋषी पाहे *Nau*, *Bap*, *Ups*. देव ऋषी पाहे *Sars*; जायमुनिपाहे *A* l. 713. आधरिलें *A*; rest आदरिलें. l. 714 विनितकाय *A*; rest as text ll. 715 ff. This stanza, No 170, occurs only in *Sars*. l. 717. जे घीरा ससुतापति स्तुतिच *Sars* The reading in the text is my own emendation, but it is so far from the only original as to be a temporary makeshift. ll. 719-30. These stanzas, Nos. 171–6, are found only in *A* and *Sars*. l. 720. फऊला *A*, *Sars*; फुऊला *emen. Kit*

मालिनी — " खग परिसुनि माझी , संपदा हे उदेली : ॥
" तरि पुढुनि तुवांही वांकुडी वाट केली : ॥
" कलह तुज मिळेनामारिखा काय झाला, ॥
" म्हणुनि सुरगुणींद्रा फावलें यावयाला ?" ॥ १७२ ॥
बृहस्पति मग बोले,— " आजि, पाताळलोकीं ॥
" कलह करविला त्यां पाहतां भाळलों कीं ; ॥
" सकळ भुजग जेथें झुंजले एकएकीं, ॥
" सजळवळि विषाच्या न्याहली एक ये कीं ॥ १७३ ॥

व॰ति॰ — " ' माझे वद किरण मांग फणामणींचे ';— ॥
" ऐसे परस्परविवाद महाफणींचे ; ॥
" मी जाहलों करविता निरखूं तमासे, ॥
" जेणें मदीय मन हें हरिखें विकासे ॥ १७४ ॥

स्वागता — " वेंघलों मग महीवरगामी ; ॥
" हिंडलों कलहकौतुककामी ; ॥
" नाढळे मज कलागति तेथें ; ॥
" पातलों तुमसमीपहि येथें " ॥ १७५ ॥

दिंडी — अमरनाथें मग मात बोलिजेली,— ॥
" सर्व ऊर्वी निर्वीर काय झाली ? ॥
" राजसतति ती काय हो दडाली ? ॥
" युद्धवार्ता ना दिसे ; ते उडाली." ॥ १७६ ॥

l. 728. करविला *Sars* ; वलविला *A* l. 730. न्याय *A* ; नीति *Sars* l. 731. किरणमंघफणा॰ *Sars* ; किरणमंगफणा *A* ; किरण मांग॰ *emen. auct.* l. 734. जेणें मदीय मन हें हरिखें विकासे *Sars* ; नणोमदियमनहेंहरिखेंतमासे *A*, the reading विकासे gives a less elaborate यमक than the reading of *A*, but the latter, being inexplicable, cannot be accepted. l. 735. वेंघलों *Sars* ; वदलों *A*. l. 737. कलागति *Sars* ; कळिमती *A*. l. 739. अमरनाथ *A* ; अमरनाथें *Sars*. l. 741. कोठेंराजसंततिहिदडाली *A* ; राजसतती काय हो दडाली *Sars* ; राजसतति ती *metr. grat. emen. Kirt.* l. 742. युद्धवार्ताहि ते दिसे उडाली *Sars* ; *A* as text.

दिंडी

" नवे तरणे नृपमुख्य तीजसाठीं ॥
" मोहिले; ते करितात्ति यत्न कोटी; ॥
" कलहवार्ताही मानितात्ति पोटीं; ॥
" तया युवतीची आस तयां मोठी" ॥ १८१ ॥
असें नारद बोलोनि तो निघाला; ॥
जाय हृदयासी मानल्या खळाला; ॥
घोर चिंता मग होय सुरेंद्राला ॥
म्हणे,—"कैसी ते वरिल आपणाला?" ॥ १८२ ॥
वरुण, पावक, यम, इंद्र हे मिळाले; ॥
असे चौघेही रथारूढ झाले; ॥
महीलोकासी यावया निघाले; ॥
तया कुंडिननगरासमीप आले ॥ १८३ ॥

द्रु॰वि॰

तंव तया चवघांस तया पथीं ॥
निषधनायक येत दिसे रथीं, ॥
तरुण, सुंदर जो, चतुराग्रणी, ॥
अतुलवैभव, राजशिरोमणी ॥ १८४ ॥

गीति

ते सुर म्हणति,—"अहा! हा नळचि, सकळपुरुषवर्य, वीरमणी; ॥
" नवरी न वरील कशी याला पाहोनि सुमति ही रमणी?" ॥ १८५ ॥

मालिनी

निरखुनि निषधेंद्रा इंद्र तो बोलताहे,— ॥
" युवति उभयताही लभ्य आम्हासि नोहे; ॥

l. 759 नृपमुख्य *Nav, Bap*; नृपवर *Sars, Ups*; क्षितिपाळ *A*. l. 760 मोहिलेति *A*, rest as text. l 761 पोटी *Nav, Bap, Ups*, खोटी *Sars, A* l 763. बोलुनियां *A*; rest as text. l. 765 फारचिंता *A*, rest as text l 766. म्हणेतेकैसे *A*; *rest as text.* l 772 पथीं *Sars*, रथीं the rest. l. 773 चतुरसुंदरहेहृदयांगणी *A*: rest as text. l 774. शिरोमणी *Nav, Bap, Ups*, शिखामणी *Sars*: सिखामणी *A*. l. 775. This गीति is found only in *Ups* l. 778. युवतिहरउपाइयास *A*; rest as text.

" समज आम्ही तुजअवळि याचनेला ॥
" करूं आलों मनिं धरुनि कामनेला ॥ १९० ॥

व॰ति॰ " जे हे दिशापति, विशालयशा, अशांला ॥
" आशावशा कुशलयांत दृशा कशाला? ॥
" हा बोल तूं न वद; तूजसमीप येतों ॥
" आम्ही सर्वी निजमुखीं अवदान घेतों" ॥ १९१ ॥
केला विचार हृदयीं नळराज यानें,— ॥
" हा जीवही धनहि देउन निश्चयानें; ॥
" देवेंद्र 'दे' वरि म्हणेल कदापि 'भैमी', ॥
" ते देववेल मज काय? करीन मी" ॥ १९२ ॥

दिंडी म्हणे राजेंद्र तया देवदेवा,— ॥
" काय आज्ञा जी? काय करूं सेवा? ॥
" वीरसेनाचा थोर पुण्यठेवा! ॥
" मज मिळाला हा दर्शनाख्य मेवा" ॥ १९३ ॥

व॰ति॰ बोले सुराधिप नराधिपतीस,—"राया, ॥
" भैमी जशी मज वरील, तसें कराया; ॥
" बोलावयास तिजशीं तिचिया घरा जा; ॥
" तूं बोलका चतुर केवळ होस राजा ॥ १९४ ॥

l. 796 असेंआलों *A*, असों आलों *Sars*; करूं आलों *Nar, Bap, Ups, Sars(n)* l. 797. तशाला *Sars, Ups, A*, अशांला *Nar, Bap.* l. 798 आशावशाकुलअशांतदशाकशाला *A*; आशा वशाकुल अशांत दशा कशाला *Sars*, rest as text l. 799. ऐसें नृपा न वद *Sars*; rest as text. l. 800. मुखिनिजमुखि *A*; सर्वी निजमुखीं the rest अवधान *A*; अवदान the rest. l. 802. जीवहें *A*; जीवही the rest. l. 805. नृपादेवदेवा *A*; rest as text. l. 806 करूंकायसेवा *A*; rest as text. l. 808. मिळालाहामज *A*; rest as text l. 812. केवेळ काय राजा *Sars, Ups*; केवळसांग्यराजा *A*; केवळ होम राजा *Nar, Bap*

' निषधनृपराया, जा उपकार कराया ॥ ध्रु ॥ पद

" मजवरि तें करुणा करी, या अथवा वरुणा वरी, ॥

" श्रमन वरासि करीं धरीं, हो तरि लब्ध धनंजया ॥ निषध° ॥ १ ॥

" बोलुनियां तूं चतुर भला; 'परहित तें विहित मला'— ॥

" शिकविलें तें कोणिं तुला ऐसें मनिं जाणावया ॥ निषध°— ॥ २ ॥

" रघुनाथादि राजे जसे आम्ही तुज मानूं तसे; ॥

" वीरसेनभाग्योदया,तुजवरती करूं दया; ॥ निषध°—" ॥३॥१९५ ॥

मग इकुच सुरेंद्रा बोलिजे भूपतीनें,— ॥ मालिनी

" मज निजसुमनाची घातली माळ तीनें ॥

" हृदय तरि तियेचें सांद्र झालें सुवासें ॥

" चलित न करवे तें कोणत्याही प्रयासें " ॥ १९६ ॥

पुन्हा बोले देवेंद्र नृपवरा या,— ॥ दिंडी

" तुला झालें वश हृदय तिचें, राया; ॥

" तरिच आलों हे याचना कराया; ॥

" तुझ्या वाक्यें आम्हांसि ते वराया ॥ १९७ ॥

" दातव्यही स्ववश; आपण जाणत्याही ॥ वं°ति°

" पर्याय; उत्तर वदेच, न देच काहीं, ॥

ll. 813 ff. This *pada* is found only in *Sars.* l. 816 बोलुनिया तो *Sars*, ° तूं *emen. auct.* l. 817 शिकवणिं तें कवण तुला *Sars*; शिकविलें तें कवणिं तुला *emen. auct.* l. 822. हृदयजरितियेचेंसाद्रझालेंतसेंसी *A*; rest as text. l. 823. चलितनकरवेकों *A*; rest as text. l. 824. This stanza, No. 197, does not occur in *A*. ll. 828 ff. This stanza, No 198, and the following stanzas are arranged in *A* as follows: 200, 201 (*pada*), 202, 199 (*pada*), 198, 203, etc. The two *padas*, 199 and 201, occur only in *A* and *Sars*. The arrangement followed is that of *Sars.* l. 829. वदेनवदेच *A*; rest as in text.

" दाता कमा शठ कमा ठकमा कदापि? ॥
" जो याचकावरि दया न करीच, पापी ॥ १९८ ॥

पद

" धरणीवरि धन्य झाले परोपकारी दाते ॥ ध्रु ॥
" होता दधिचिनामा मुनी, ॥
" कसा पाठीचा देउनी ॥
" जेणें कीर्ति केली जनीं; ॥
" चद्रापरी सदा ते; ॥ धरणीवरि॰— ॥ १ ॥
" निवउनि पचाच्या भुकेला, ॥
" कोरूनि देह टोमार केला, ॥
" शिवीनें शरणागत रचिला, ॥
" काय वोमूं महिमातें? ॥ धरणीवरि॰— ॥ २ ॥
" रघुनाथाचा पूर्वज भला ॥
" नामें भागीरथ ऐकिला, ॥
" जेणें गंगौघ आणिला, ॥
" उद्धरे निजजनातें; ॥ धरणीवरि॰— ॥ ३ ॥ १९९ ॥

मालिनी

" गहिंवरत गळाही चावके; जीभ वाळे; ॥
" विकळपण शरीरीं, कंपही या निराळे; ॥
" धनिक विमुख होतां अंतरीं शोक राहे; ॥
" हर हर, मज भासे यातना याचना हे ॥ २०० ॥

l. 831. तो A, जो the rest. l. 837 निवउंपचाचीयाभेला A: Sars as text l. 838 कोरुनि देह चटोल्हा केला Sars; कोरुनिदेहटोरलकला A. कोरूनि देह टोमार केला emen. auct. l. 839 सिविनें A; शिविनें Sars. l. 841 रघुनाचा A; रघुनाथाचा Sars l. 843. जेणेंगंगौघआणीला A; तेणें गगौघ आणिला Sars. l. 844. तेणेंउद्धरतिजनतेधर A; तेणें जन हे उद्धरतें Sars; उद्धरे निजजनातें emen. auct. The letters धर in A probably mean that the refrain is to be repeated, and should therefore be ध्रु l. 845 गद्तर A: गहिंवरत the rest. l. 846. कपयाहिनिराळे A; rest as text. l. 847. होये A, राहे the rest. l. 848. याचना यातना हे Sars, A; rest as text.

'नलगे याचना यातना, हर हर भवमोचना! ॥ ध्रु ॥ पद

'धनिक करी वंचना; नेदी तिळभरिही कांचना; ॥ नलगे०—॥ १ ॥

'ज्याची आलोचना करितां नीरचि येलोचना, ॥ (नलगे०—) ॥ २ ॥

'दैन्य कसें जाईचना? करुणा, रघुनाथा, येईचना? ॥ नलगे० — ॥ ३ ॥ २०१ ॥

" भांबावला धनमदें; मलतेंच बोलें; ॥ व०ति०

" तो बोलही सरस मानुनि लोक डोले; ॥

" मासेंकरूनि फुगला गळसाच भावे, ॥

" ज्या दीन मौन धरितां वळसाच पावे" ॥ २०२ ॥

असे परिसोनी बोल वासवाचे, ॥ दिंडी

तया गळराजा काय वदे? वाचें;— ॥

" तुम्हीं ज्ञाते हो थोर थोर साचें; ॥

" असा साची तुम्हि माझिया मनाचें ॥ २०३ ॥

" ज्यासि जेथें सामर्थ्य नसे, त्यातें ॥

" कसें कार्या त्या तुम्हीं सांगिजेतें? ॥

" याळ ताम्हें उचलील काय जातें? ॥

" बोलणाराचें मौन फोल जातें ॥ २०४ ॥

l. 849. नलगेयाचनायामनाहरहरभयमोचना *A*; नलगे याचना ाचना हर हर भवमोचना *Sars*, याचना यातना *emen auct* . 850, 851. जिचियाआलोचनकरितांनिरचियेलोचना ॥ १ ॥ धन-ानगर्विवचनेंदितिळभरिहिकांचना ॥ २ ॥ *A*, the reading of the xt is that of *Sars*, with the sole emendation of ज्याची for जची in l 851   l 852. दैन्यकसेंजाचीनाकरुणारघुनायकाच-वना *A*; *Sars* as text   l. 853 धनमदें *A*; rest as text 854. तेबोल *A*; rest as text   l 855 मगळाच भावें *Sars*, st as text.   l. 856. ज्यामिनदिन *A*, rest as text. 859. तुम्ही ज्ञाते हो *Nar*, *Bap*, तुम्ही जाणते *Sars*, *Ups*, *A*; 860. साची तुम्हि *Nar*, *Bap*, साचीही *Sars*, *Ups*, *A* 861. तसे *Sars*; असे the rest.   l 862 कसेंतेकार्या *A*; कसें ार्ये तें *Sars*; कसें तें कार्ये *Ups*; *Bap*, *Nar* as text   l 863. सानें ars, *A*; ताम्हें the rest   l. 864 बोलणारासिबोलुकायजातें *A*. ोलणाराचें मौन काय जातें *Sars*, *Ups*, *Nar*, *Bap* as text.

" सात वंकांही पन्नींकडे हो ते: ॥
" राजकन्येची भेट कसी होते? ॥
" त्यजुनि राजत्वा, दूतता करों ते ॥
" धरावी स्यां, हृद्यासि जे करीते? ॥ २०५ ॥

व॰ति॰ " वंकी करी अटक देइन मी चपेटे; ॥
" तेहिं तयासि मजसीं कथमाच पेटे; ॥
" होतां असा मज निरोध नृपावरोधीं, ॥
" जातों कसा? न फिरवे तुमच्या विरोधी?" ॥ २०६ ॥
वोले सुरेंद्र,—"नृपसौध सुखें फिराया ॥
" आकार गुप्त वर देइन, देवराया; ॥
" जाई विदर्भवसुधेस; सुतेस शोधीं; ॥
" आम्हांसि ते तरि वरीन तुझ्याच वोधीं ॥ २०७ ॥

गीति " भैमी स्वयें वरू या आम्हां चौघाजणांत अन्यतमा, ॥
" हे कार्य; दूत हो गा; जा गा वा तिजकडेचि धन्यतमा" ॥ २०८ ॥

l. 865. सातवंकापलिकडेअहोतेथें *A*; rest as text, but with minor variations. l. 866. राजकन्येसी *A*; ॰ची the rest. l. 867. तेजुनिराजत्वादुतता *A*: त्यजुनि राजत्व दूतता *Sars*; त्यजुनि राज्य त्वदूतता *Nar*, *Bap*, *Ups*. As Colonel Kirtikar points out in a note, the word राजत्व and not राज्य is required It was not his kingdom, but his kinghood, which Nala was giving up for the time being while taking upon him the duties of a messenger त्यजुनि राजत्व gives one *mātrā* too few (see Introduction) If nineteen *mātras* are insisted upon, then राजत्वा as written in the text must be adopted. ll. 869 ff. This stanza, No 206, is found only in *A* and *Sars*. l. 869 चपेटा *A*; चपेटे *Sars*. l. 870. कथिमिचपेटा *A*; कथमाच पेटे *Sars* l. 872 निरोधीं *Sars*; विरोधीं *A* l. 873. सुखें *A*; सुखें the rest. l. 875 जायीं . . . सुधेस वोधीं *Sars*; सुतेसवोधीं *A*; rest as text. l. 877 This गीति is found only in *Ups*

A [ऐकोनि आग्रह वहत शचीपतीचा ॥ व॰ति॰
सांडीत स्वार्थ मनिंचा नळभूप तीचा; ॥
पूर्वी सुरेश दिन याचक होय झाला, ॥
लज्जा असे; कवण तेंच म्हणो दुजाला? ॥ २०९ ॥
घेवोनि आज्ञा नळ तो निघाला ॥ उपजाति
घालावया राजपुरीस घाला; ॥
शृंगारिलो देखतसे मही तो; ॥
अदृश्यरूपेंचि शिरे गृहीं तो ॥ २१० ॥]

B [इंद्र त्रैलोक्यनायक ॥ तोही झालासे याचक ॥ ओंव
दाचिखानें भूपाळक ॥ यांच्या वाक्यें गुंतला ॥ २११ ॥
"वरें" म्हणोनि उत्तरें, ॥ रथावरोनि ओतरे; ॥
तया राजपुरीं शिरे; ॥ शोभा तेथील पाहतो ॥ २१२ ॥]

तो जाहला नृपवर स्थिर दूतभावीं; ॥ व॰ति॰
मानीचना युवतिच्या विरहास भावी: ॥
कुंभोद्भवें जरि महोदधिपान केलें, ॥
दुर्वार वाडवशिखेस न मानिजेलें ॥ २१३ ॥
प्राणापरीच हृदयीं, नगरांतरीं तो ॥
गुप्तस्वरूप नलभूप तदा धरीतो; ॥
वंकीं रिघे, तंव तया दिसताति वक्के, ॥
पंकेरुहास्य न दिसेचि; तया न शके ॥ २१४ ॥

ll 879 ff. These two stanzas, Nos. 209, 210, are found only in *A*. l. 882. तेंथ *A*; तेंच *emen. auct.* ll. 887 ff These two stanzas, Nos. 211, 212, are not found in *A*. l 890. शिरे *Nar*, *Bap*; भरे *Ups*, *Sars*. शोभा तेथींची पाहे *Sars*; rest as text. l. 891. This stanza, No. 213, is omitted by *Nar*. l 893. जरि *A*; तरि the rest l 896. नलरूप *Ups*; नलभूप the rest. l 898. तयास शके *Sars*; दिसेनतयाशिशंके *A*; rest as text.

स्तंभीं हिरे झळकती खचितांग केले, ।
कीं ते अतीलक दिवेंच नवे उदेले; ।
भिंतीं तसें मकरतोरण भिंतिसंगी ।
झाले, तयास धरितें सततप्रसंगीं ॥ २१५ ॥

मालिनी
अभिनव कुरुविंदें रंजल्या अंजनीशीं ।
मंहित कनककन्या स्तंभल्या स्तंभदेशीं ।
नरपतिस कराया काय नीराजनातें ।
निरविति पथ, ऐसा भाव देती जनातें ॥ २१६ ॥

व॰ति॰
आलिंगिला विशद विस्तृत दुग्धसिंधू; ।
शेषावरी पहुडला सुजनैकबंधू; ।
चोळी पदास कमळा कमळायताची ।
चोळीस आणिक निरोस हरी निरीची ॥ २१७ ॥

उमा
A [काय विलोकित सौध; परोपरि शोभित रत्नखचीत वरा; ।
ते युवती न विलोकुनि बोलत पाळनि,—"कारण काय?"—घर
धुंडित धुंडित ये तंव ते मणिमंडित; गोष्ट करी मधुरा; ।
ऐकुनियां शशिवंशविभूषण येउनि पाहत पीकगिरा ॥ २१८ ॥]

ओवी
B [तया राजसौधांतरीं । शोभा पाहे परोपरी; ।
कोठें आहे ते सुंदरी? । धुडावया लागला ॥ २१९ ।

ll. 899 ff. These three stanzas, Nos. 215–17, are found only in *Sars*. l. 901. भिंतीं तसी मकरतात्मक भितिसंगी *Sars*: तसें *emen. auct.* मकरतोरण *emen. auct.* For this highly probable emendation I am indebted to Dr A K Coomaraswamy, the well-known authority on Indian Art. The मकरतोरण is an archway with sea monsters as ornaments. l. 902. हरितें *Sars*; धरितें *emen. auct.* l. 904. महित *Sars*; मंहित *emen. auct.* l. 908 सुजनैकसिंधू *Sars*; सुजनैकबंधू *emen. auct.* l. 911. This stanza, No 218, occurs only in *A*. l. 912. पिउरति *A*; ते युवती *emen. auct.* ll. 915 ff. These four stanzas, Nos. 219–22, are not found in *A*. Stanza 220 is given in *Sars* before No. 215.

कोणी एक दोघी दूती ॥ तेथें अन्योन्य बोलती; ॥
"आंत आहे दमयंती ॥ जाई"—बोलोनि एक ये ॥ २२० ॥
तिजसवें सौधांतरीं ॥ राजा जाय अंतःपुरीं ॥
तेथें देखिली सुंदरी ॥ जैसा पूर्ण चंद्रमा ॥ २२१ ॥
सुमनसेजेच्या पलंगीं ॥ बैसलीसे तन्वंगी ॥
सख्या खेळताती संगीं ॥ वक्र अप्सरा जशा ॥ २२२ ॥]

प्रगट निजपुढारां जाहला राजमौळी; ॥ मालिनी
पदर वरि न घेतां हार जैसा झळाली; ॥
निजहृदयनिवासी काय बाहेर आला; ॥
निरखुनि दमयंती तेवि मानी तयाला ॥ २२३ ॥

गजबजोनि समस्त तिच्या सख्या ॥ द्रु॰वि॰
गजगमा उठल्या तिजसारख्या; ॥
पदर सांवरितां नृपबालिका, ॥
झळकती हृदयीं मणिमाळिका ॥ २२४ ॥

कोणी एक सखी विलोकुनि नळचोणीश्वरा मोहिली; ॥ शा॰वि॰
कोणी तत्तनुकांतिसिंधुपतित द्रोणीपरी पोहली; ॥
कोणी हा मजला न नाथ म्हणुनी लोणी जशी पाझरे; ॥
कोणी एक तयास लाजुनि विरे; कोणी वियोगें झुरे ॥ २२५ ॥

l. 918. आंत *Sars*; येथें or एथें the rest येई कां *Ups*; ह ये the rest. l. 920 काम साम पूर्णिमा *Sars*; rest as text. 922. सख्या खेळती तिजसंगीं *Sars*; rest as text वक्र अपसरा [illegible] जैसा *Nar*, *Bap*; त्या omitted in *Sars*; त्या जशा *Ups*. 923. तिजपुढारीं *Sars*; rest ॰पुढारां राजमौळी *Nar*, *Bap*, [illegible]; चंद्रमौळी *Sars*; चद्रमौळी *A* l. 924 जैसा *Nar*, [illegible]; तैसा *Ups*, *Sars*; तैसे *A*. l. 925 निजहृदर *A*, rest text. l. 927. तिजसवें *Sars*, गजगती *Ups*; गजगमा [illegible] rest. l. 931 This stanza, No 225, is omitted by *Nar* 933. मनमोचनाभ *A*; rest as text. l. 934. लाजुनिभरे *A*; रे the rest.

रामातें जनकक्ष्मापतिसुता, रामा जशी रेवती, ।
कामारीस नगाधिराजतनया, कामासि जैशी रती, ॥
या मानूनि तमी विदर्भदुहिता रामा मनीं भाविते; ॥
"हा माझा हृदयाब्जसूर्य,"—म्हणुनी त्या मानिनी बोलते ॥ २२६ ॥

पद "कोण तुम्हीं? कवणाचे? कोठुनि एथें आलांहो? ॥
"काय निमित्तें दिधला मजला निजदर्शनलाहो? ॥ ध्रु ॥
"अटक न केली तुम्हांसि कैसी मातांहि वंकीं? ॥
"हीं माझ्या नयनांचीं सुकृतें विशेष मी शंकीं; ॥

l. 937. या मानुनि विदर्भराजतनया *Sars*; rest as text. l. 938. ॰सूर्यमगतेत्यामानुनिबोलते *A*; rest as text. ll. 939 ff. The arrangement of the next twenty-four lines differs in the different editions. *Nar* and *Bap* arrange thus: कोण तुम्ही . . . वैसा पर्यंकीं as a *sāki* or three *ovī* stanzas, then st. 229, then दुग्धपूर . . . देश(तो)ऐसा as another *sāki* or two *ovīs*, then st. 230, then सरसद्युतिपद . . . स्वीकारावें (for आदरावें) as another *sāki* or two *ovīs*. *Sars* arranges them the same, but notes that the *sākis* are verses of a *pada*. *Ups* arranges the same, but inserts the *gīti*, No. 228, not found in the other editions, between वैसा पर्यंकीं and राजे असाल. *A* arranges as in the text. It will be noted that in almost all *caraṇas* of the *sākis* *Nar* and *Bap* give additional words or syllables not found in *Sars*, and not generally in *A* or *Ups*. It is better to take the *sākis* of *Nar* and *Bap* as a *pada*. The words कोण तुम्ही . . . निजदर्शनलाहो make an excellent *refrain*, and a study of the number of verses to each rhyme shows that the natural arrangement is a *pada* of three verses with a refrain. l. 939. एथें कां आलां हो *Nar*, *Bap*; काठिंतुम्हीआलाहो *A*; *Sars*, *Ups* as text. l. 940. मजला हा निज॰ *Nar*, *Bap*; कायनिमित्यैंदिल्हामजलानिर्शनलाभव्हो *A*; *Sars*, *Ups* as text. l. 941. तुम्हासि येता त्या मातांहि वंकीं *Nar*, *Bap*; नकेलें॰ *A*; as *Nar*, *Bap*, but omitting त्या; *Sars* as text; for कैसी *Sars*(*n*) gives v l येता. l. 942. मी हे शंकीं *Nar*, *Bap*; rest as text.

"संभवल्या कवणाचे वशीं सांगा, अकलंकी; ॥
"उभे असां कां? भागतसां कां? बैसा पर्यंकीं; ॥ कोण°— ॥ १ ॥
945 "दुग्धपूर नसतां निजरूपी चीरसिंधु जैसा, ॥
"वसंत आला नाहीं, तरि उद्यानभाग जैसा, ॥
"अमृतकराचा उदय न होतां रजनीसमय जैसा, ॥
"तुमच्या विरहें आजि जाहला कवण देश ऐसा? ॥ कोण°— ॥ २ ॥
"सरसद्युतिपद शिरसाचें फुल मृदु स्वभावें; ॥
950 "चालवाल किति दूर तयातें? अदय हृदय भावे; ॥
"कर्णयुगुल हें धन्य करावें सागुनियां निजनावें; ॥
"स्तवन करीं, रघुनाथ, तयाचें; कवन आदरावें; ॥ कोण°— ॥ ३ ॥ २२७ ॥
"सुंदरवर कोण तुम्हो? गुरुच्या वाटो न हें, परांङ्ग, मना; ॥ गीति
"कीं जें जें अंतःपुर, तें तेंहि विषय नव्हे परागमना ॥ २२८ ॥

l. 943. सांगा हो अकलंकी *Nar, Bap*; rest as text. l. 944. भागतसां हो या बैसा पर्यंकीं *Nar, Bap*; *Ups* as text, but omitting the second कां; *Sars, A* as text. l. 945. चीरसिंधु तो जैसा *Nar, Bap, Ups*; उद्यतनसतांनिजस्वरूपिचिरशिदुजैसा *A*; *Sars* as text. l. 946. तरि तो उद्यानभाग *Nar, Bap, Ups*; °भोग *A*; *Sars* as text. l. 947. उदय न होतां रजनीसमयो जैसा *Nar, Bap*; °रजनि समय° *Ups*; उदय न होतां रजनीसम जैसा *Sars*; उदयहोतांरजनोसमयजैसा *A* l. 948. देश तो ऐसा *Nar, Bap*; दश तो तैसा *A*; *Sars, Ups* as text. l. 949. सरसद्युतिपद फुल शिरसाचें फुललें मृदु स्वभावें *Nar, Bap*; सरस द्युतिपद फुल शिरसाचे, मृदु फुललें स्वभावें *Ups*; सरसाकृति पद शिरसाचें मृदु फुललें स्वभावें *Sars*; सरसद्युतिफुलशिरसाचें° *Sars(n)*, सरसकृतिपदशिरसाचेंतमृदुफुललेंस्वभावें *A*. l. 950 हृदय मज भावे *Nar, Bap*; rest as text. l. 951. सागुनि *Sars*; सागुनियां *Nar, Bap, Ups*; सांगुनिनिजनावेंकर्णयुगुलहेंधन्यकरावें *A* l. 952. स्वीकारावें *Nar, Bap*; आदरावें *Sars, Ups*; °रघुनाथपहितकवणआदरावें *A*. l. 953. This गीति occurs only in *Ups*. पराग *Ups*; परांङ्ग *emen. auct.*

वं॰ति॰ "राजे असाम, तरि धन्य वसुंधरा हे; ।
"शोभाल देव, तरि नाक यथार्थ आहे; ।
"भोगी तुम्ही उपजला जरि नागलोकीं, ।
"स्वामी असोनि सकळांवरि होय तो कीं ॥ २२९ ॥
"भूपाळ जो मम मनोमुकुरीं उभासे, ।
"तो नैषधेंद्र तुमचा अनुबिंब भासे; ।
"रूपें तदीय दिसताति दिगंतराळीं, ।
"तीं तीं कशीं म्हणवतील तुम्हांनिराळीं? ॥ २३० ॥

मालिनी "तुजवरि मम देवें; यापरी कां रचेना ।
"त्यजसि? सुमशरानें हा असा बोध केला; ।
"तृणगण गणि जैसा त्यासि, धैर्यें गणीतो";— ।
युवतिस मग बोले राजचूडामणी तो ॥ २३१ ॥

वं॰ति॰ "आहेस कीं मुग्धवती, कमनीय, लोकें! ॥
"निश्चिंत कीं हृदय होय तुझें, सुशीले! ॥
"आतां नकोच अवलंब विलंबनाचा; ।
"हे जीव मी समज मुख्य सुराधिपाचा ॥ २३२ ॥

स्वागता "जो धरी निजकरीं शतकोटी, ।
"त्यासि नम्र सुमनःशतकोटी, ।

l. 957. भोगीअसाउमजला *A*; rest as text. l. 958 स्वानें *Sars*; खोनें *A*; स्वानी *Ups*; स्वामीं *Nar*, *Bap* l. 959. मनीं मुकुरीं *Sars*; मनोमुकरिळभासे *A*; rest as text. l. 961. तरींच *Nar*, *Bap*; तरीच *Ups*. तदीय *Sars*, *A*. l. 963. This stanza, No. 231, is omitted by *Nar* l. 964. त्यजसि कुसुमशरानें *Ups*, in spite of the metre. भेदकेला *A*; बाध केला the rest. l. 965. तृणगण *A*, *Ups*; तृणकण *Sars*, *Bap*. जैसें *Bap*, *Ups*, *A*; जैसा *Sars*. l. 967. अहेरकि *A*; rest as text. लोकें *Bap*; वानि *Sars*; नीनि *Ups*; लाकें *A*. l. 969. अवलंब विलंबनाचा *Ups*; ॰निलंबनाचा *Bap*; अविलंब विलंबनाचा *Sars*; अवलंबनलंबनाचा *A*. l. 971. निजकरें *A*, rest as text

"तो सुरेंद्रहि तुला नत याची; ॥
"हा असो वर; तुला न तयाची ॥ २३३ ॥

A["तो शचिचा पति; तूंहि महासति, मन्मथयोग्य, रतीउपमा; ॥ उमा.
"तो तनुनेत्रमहा म्हणसी, तरि पावक सुंदर, दीप्तिसमा; ॥
"मानिसि आश्रय भयक तो, तरि धर्म वरी, त्रिजगीं महिमा; ॥
"वानिति लोक तुझे गुण; लेखिं निवर्णिल भारति, हंसगमा ॥ २३४ ॥
"तो यम तूं जगहिंसक मानिसि, जाणिसि कीं वरुणासि तया, ॥
"तो जळनाथ वरूनि, मनोरथपूर्णशशी करूं दे उदया; ॥
"जें परिसोनि सुरेश म्हणे,—'मज धन्य! भला दुत!'—या विजया ॥
"दे, म्हणता, मज;" तों सति बोलत,—"नाम कुला प्रकटीं
तुझिया ॥ २३५ ॥]

B["तया इंद्रा करीं धरीं, ॥ अथवा तयाचे शेजारीं ॥ ओंवी
"नांदे जो तेजोनिधी भारी, ॥ तया वरीं, राजसे ॥ २३६ ॥
"तोही येईना जरी मना, ॥ तरी वरावें शमना; ॥
"अथवा करूनि करुना, ॥ त्या वरुणा वरीं कीं" ॥ २३७ ॥
ऐसें बोलतां भूपाळ, ॥ काय बोले ते वेल्हाळ? ॥
"काहो! बोलतां पाल्हाळ, ॥ नाम कुल सांगावें ॥ २३८ ॥]

"मारा अक्ष्मर; रूप नसेच कामा; ॥ व॰ति॰
"तोही पहा वरि तसाच अनेक कामा. ॥

l. 971. अर्हमोवरतुला *A*; rest as text. ll. 975 ff. These two stanzas, Nos. 234, 235, occur only in *A*. l. 976. तनुनेत्रमहि *A*; ॰महा *emen. auct.* l. 978. लेख *A*: लेखिं *emen. auct.* l. 979. जगीहिंसक *A*: जगहिंसक *emen. auct.* ll. 983 ff. These three stanzas, Nos. 236–8, are not found in *A*. l. 984. नांदे तपोनिधि *Ups*: *Bap*, *Nar* as text. *Sara* omits जो. l. 988. For काहो *Sara(n)* gives v. l. काहीं सांग का *Sara*; rest सांगावें. l. 989. This stanza, No. 239, occurs only in *Sara* and *A*. l. 990. परिमतेंपि *A*; परि समाच *Sara*.

"या माहतें तुज मनोरमरूपधेया ॥
"कर्णाभिराम करवीं निजनामधेया" ॥ २३९ ॥
बोले नृपाळ,—"पुससी मज वंश नामें; ॥
"यावीण काय तुटलीं तुझिं काय कामें? ॥
"आली, सुधांशुमुखि, ते घटना कराया, ॥
"तीतें विचारुनि, वरीं सुरलोकराया" ॥ २४० ॥

कामदा A [ऐकुनी वदे पंकजानना,— ॥
"वाट त्यागुनी जाय कानना, ॥
"सांग, त्या कसा ग्राम सांपडे? ॥
"स्वाश्रमीं पुढें तों कसा पडे? ॥ २४१ ॥
"चोरितां मला वंशनाम कां? ॥
"सांग; ऐकु दे, दूतनामका;" ॥
भूपती म्हणे,—"ऐक तू, सये; ॥
"चद्रवंशिचें रोपरूप ये" ॥ २४२ ॥
तों सती म्हणे,—"नाम नेणतां, ॥
"वाटतें मला खूण, शीणतां; ॥

l. 991. मनोरम *Sars*; मनोहर *A* l. 994. *A* transposes माग and काय; rest as text l. 996. तेंतं *A*; तीतें the rest l. 997. These four stanzas, Nos. 241–3, occur only in *A*, which calls the first three a *pada*. They appear, however, to read as three *ślokas* in the *kāmadā* metre, which was probably quite unknown to so illiterate a copyist. l. 1000. स्वयहि *A*; स्वाश्रमी *metr. grat. emen. Kirt.* The emendation is doubtful. There is a chance that the author wrote स्वगृहीं and scanned the first syllable as two *matrās*. l. 1006 मीणतां *A*; शीणतां *emen Kirt.* The meaning is very doubtful, and it seems probable that the copyist has lost the right word

"केला काय अंगीकार ॥ बोलूं इंद्रासी निर्धार?" ॥ 1025

तंव ते बोले सुकुमारा ॥ चंद्राकारवदनातें ॥ २५१ ॥

व॰ति॰ "सांगा शचीपतिस निश्चय हाचि साचा; ॥

"शब्दार्थ पाजविं तया रस हा उसाचा; ॥

"कामज्वरें जरि कडूच दिसेल त्यातें, ॥

"वाटेल गोडपण चाखुनि; सेविं त्या तें ॥ २५२ ॥ 1030

"ऐरावतावरि बसोनि विमानदेशीं ॥

"जो संचरे सुरपती सुखसंपदेशीं, ॥

"मी भूमिकेवरि असोनि तयास कांहीं ॥

"मागावया तरि कशी मज लाज नाहीं? ॥ २५३ ॥

"आतां असो; बहुत बोल वदूं कशाला? ॥ 1035

"टाकूनि धान्यकण सुज्ञ न घे तुशाला; ॥

"जो कां असेल न लया तनुलागिं जाणें, ॥

"याईक तो, म्हणुनि तूं हृदयांत जाणें ॥ २५४ ॥

ओंवी "नळाविगळा भतार ॥ नलगे स्वप्नीं, हें साचार; ॥

"ऐसा निश्चय विचार."— ॥ तव राजेंद्र बोलतो ॥ २५५ ॥ 1040

"टाकुनि इंद्राचा सभ्रम. ॥ धरिसी कां तूं नळभ्रम? ॥

"शाईल विश्रामविभ्रम, ॥ नमता श्रम होईल ॥ २५६ ॥

l. 1026. तदा *Sars*, तव the rest चद्राकारवदना *Ups*; rest as text l. 1027 This stanza, No 252, is found only in *A*. सांगे *A*; सांगा *emen. auct.* l 1033 तयाचुनाहीं *A*; तयास काहीं the rest. ll. 1039-46 These four stanzas *Nos 255–8*, are absent from *A* l 1039 स्वप्नीहीं *Sars*; स्वामीहें *Sars(n)*, स्वप्नी हें the rest l 1041. कां तू *Nar*, *Bap*; का हा *Sars*; तूं कां *Ups* l 1042 अवस्थाविभ्रम *Sars*; विश्राम॰ the rest वृथा श्रम *Sars*, नमता श्रम the rest.

"तुझें सौंदर्य पहावया ॥ धरी सहस्राच काया; ॥

"तया वरीं देवराया, ॥ नळमाया टाकुनी ॥ २५७ ॥

"अथवा तुज तो मोहला ॥ होऊं नेदी नैषधाला ॥

"यास्तव त्याच इंद्राला ॥ माळ गळा घालावी" ॥ २५८ ॥

एणेंपरीच "अनळासि, यमाधिपासी, ॥ व॰ति॰

"पाशीमही तरि वरीं"—म्हणतां, नृपासी ॥

आधार लेश न वदे नवसारसाक्षी; ॥

होती तयासि सुरनायक गुप्तसाक्षी ॥ २५९ ॥

ऐसा अवंचक वदोनि नृपाळ आला; ॥

इंद्रादिकांसहि निवेदित वृत्त झाला: ॥

पाचारिलें मग महीद्रें विदर्भभूपें ॥

आलि समस्तहि सभेसि सहर्षरूपें ॥ २६० ॥

A [पोंच हेंच करितीहि विचारणा ॥ यूथिका

साधणें भळरुपें निजकारणा: ॥

तद्रुपें स्हणुनि होउनियां सभे ॥

पावतां नखिति सर्वहि त्या उभे ॥ २६१ ॥

l. 1043 पाहाया *Ser*, पाहावया the rest. l. 1045 तो तुज *Ser*; तुज तो the rest l. 1046 याच *Ser*, त्याच the rest गळां माळ *Ser*, माळ गळां the rest l. 1047 अनळादि *A*, अनळासि the rest l. 1048 वदेवदेतां *A*, वरी वदतां *Ser*; rest as text l. 1051 आले समस्तही सभेसि हर्षरूपें (*sic*) *Bop1*; ॰समस्तहि सभेसहि हर्षरूपें *Ser* आलेसभेसकळहि नृपहर्षरूपें *A*; *Ser*, *Up* as text ll. 1053 ff. These two stanzas, Nos. 261, 262, occur only in *A* l. 1053 हेचिति पोंचहिहेचविचारणा *A*: the rearrangement in the text is my own l. 1055 स्हणोनिनद्रुपहोउनियांसभे *A*, the emendation and arrangement in the text are my own

व॰ति॰ आला नृपाळ नळ; भाळ विशाळ डोळे; ॥
ऐकूनि भीमतनया हृदयांत डोले; ॥ 1060
बोले गिरा सखिप्रती,—"बहु मानला गे; ॥
"हा सोडुन्या पति मनीं बहुमान लागे" ॥ २६२ ॥]

ओंवी B [इंद्रादिक तेही अधिप ॥ धरूनि आले नळरूप; ॥
सभे बैसले अमूप, ॥ जेथें भूप शोभती ॥ २६३ ॥
आला नळही भूपाळ, ॥ कीर्तिरूपें जो विशाळ; ॥ 1065
तदा दमयंती वेल्हाळ ॥ सखियांसीं बोलते ॥ २६४ ॥]

पद A ["नळ मानसिं म्यां वरिला, सये; हा निश्चय आदरिला ॥ ध्रु ॥
"जरि हा नळ मी नवरी न वरीं तरि जन्मुनि व्यर्थ जिणें; ॥
"असि माधव माधवलीण सुरासुर मानिति शुष्क तृणें; ॥
"मज नैषधराज विराजित मानसिं आधींच गुणें; ॥ 1070
"सुरासुरां वरितें, परि तें मज गाढिम वेलपणें कुंपणें; ॥ नळ॰ ॥ १ ॥
"शशिवंशविभूषण खंडनवांत प्रचंडतमें परिसा; ॥
"चितिमाजि उदंड प्रचंड शिळे; परि काय तुके परिसा? ॥
"सुरसर्व तयांतहि शर्व, तसा नळ,—पर्वत मेरु जसा ॥
"गुणि त्याविण दृष्टिपुढें न पडे मज सुंदर प्राणि असा सहसा ॥ 10[75]
नळ॰ ॥ २ ॥

ll. 1063 ff. These two stanzas, Nos. 263, 264, are not found in *A*. l. 1063. अधिप *Nar*, *Bap*; आधिप *Ups*; भूप *Sars*. ll. 1067 ff. This *pada* occurs only in *A*. l. 1071. सुरसुरांपरितापरितेमज॰ *A*; the reading in the text is an emendation of Colonel Kirtikar's. l. 1074. सुरतमर्व *A*; सुरसर्व *emen. auct.* पर्वति *A*, पर्वत *emen. auct.* l. 1075. आणी *A*; प्राणी *emen. Kirt.*

" किति फार वर्दों गुण? पार न लागत भरतिलाहि कदा; ॥
" अहि तोहि अपारसुखी न थकोनि धडें शिरिं घे वसुधा; ॥
" नळकाम मला अनलापरि जाळित, घोळत चिंतिं सदा;" ॥
असि ते भिमनंदिनि चिंतितसे रघुनाथमनीं वज्रधा वज्रधा ॥
नळ° ॥ ३ ॥ २६५ ॥]

1080 B [" नळराजहिरा वरिला सखे; म्यां तोचि मनीं धरिला; ॥ ध्रु ॥ पद
" कुलिशासि धरी वलशासन, तो वलशासि न हेतु दिसे; ॥
" अळशाम महा ज्वलशालि शिखावल शांत कसा विलसे? ॥
" कलशोद्भवशोभि दिशाधिपतीस वशायित चित्त नसे; ॥
" कलशाब्धिगभीर विशालयशा निपधेंद्र खुशाल करोनि वसे ॥
नळ°— ॥ १ ॥

1085 " वरचेल नपांस करूनि ऊपा वर चैल दिजे फिरूनी ॥
" चितरायित"; ते चतुराइ भली उतराद तिणें करूनी; ॥

l. 1077. The MS. runs thus: अहितोहीअपारसुखिंनटकोनिदडोंगिरिघेवसुधा. Colonel Kirtikar emends thus: अहि जीहि अपारसुखी न टकोनि दडो गिरि घे वसुधा. He takes दडो न टकोनि as 'not throwing off the weight'. Starting from Colonel Kirtikar's suggestions I have emended as in the text; I take धडें न थकोनि as 'not tiring with the weight'. The conception is the same as that in the first stanza of the poem, तो राजा असतां समस्त महिला विश्रांति शेषाहिला ll. 1080 ff. This *pada* occurs only in *Sars* l. 1081. वळशासन *Sars*; वनशासन *emen. auct.* वलशासिच *Sars*; वनशासि न *emen. auct.* l. 1082. जळशालि *Sars*; ज्वलशालि *emen auct.* l. 1083. दिशाधिपती सव शायित *Sars.* I re-arrange as in the text, taking वशायित as equivalent to वशीकृत (see note on l. 309 above). l. 1084. यशाल *Sars*; यशा *emen. auct* If the *carana* as now emended is accepted, there will appear to be no mention of Yama, which is unsatisfactory, since all the other three gods are mentioned. l 1085 वर चैल . . . वर चैन *Sars*; वरचेल . . . वर चैल *emen auct.* l. 1086. वितरायित *Sars*; चितरायित *emen auct.*

अहिराजहि राजसभेत विराजित त्या पय पाजउनी ॥
असुराळि सुराळि निराळि निरोप तिये करिती स्वपुरां जाउनी
॥ नळ०— ॥ २ ॥
" अरविंदविलोचन कुंदरदद्युति मंदरमा धिर जो, ॥
" गुणमंदिर जो, शरदिंदुसमान, समन्मथसुंदर जो, ॥ 1090
" श्रित वृंद जया हरिचंदन मानिति, गतिजितसिंधुर जो, ॥
" रघुनंदनपंडितवंदित व्यास वळीत्रयवंधुर कंधर तो ॥ नळ०"—
॥ ३ ॥ २६६ ॥]

ओंवी C ["नळराजहिरा वरिला ॥ तोचि मनीं त्यां धरिला ॥
" सुर किंवा नर भला ॥ न वरीं अन्यातें निश्चयें" ॥ २६७ ॥]

शा॰वि॰ A [कन्ये ते शिविकासनीं बसउनी जों आणिली आंगणीं, ॥ 1095
देखोनी निटनेटकीं नृपगणीं कोणी रमा ते गणी, ॥
कोणी भाविति हे उमा उतरली कैलासकाळायनी ॥
भाळीं रत्नमणी जिला उपजतां फांके प्रभा आननीं ॥ २६८ ॥

स्रग्धरा वस्त्रालंकारयुक्ता घवघवित उभी ये तदा चंद्र ग्वाला; ॥
तारा भाळीं दंतावळि स्रवत सुधा, बिंबला तों सुखाला; ॥ 1100
संगें ते शारदाही धवनि कर करीं वाजवी गूज उक्ती,— ॥
" मानेयामाजि, तो घे पति; सकळतुतें स्तविति भूपपंक्ती" ॥ २६९ ॥]

l. 1088. ॰निरोपिति तियेमहि राजउनीं *Sars*; the line as emended in the text is little more than a random suggestion of my own. l. 1090. मन्मथसुंदर *Sars*; समन्मथसुंदर *metr. grat emen. auct* l. 1092 वळीत्रय वंधु रकंधर जो *Sars*; वळीत्रयवंधुर कंधर तो *emen auct*. I translate 'he who has a neck beautiful with the three lines on it'. The three lines on the neck are lines of beauty or good luck in all nations ll. 1093, 1094. This stanza, No. 267, does not occur in *A* or *Sars*. ll 1095 ff. These two stanzas, Nos 268, 269, occur only in *A*. l. 1100. स्रवत *A*; स्रवत *emen. Kirt.*

B [ऐसें बोलोनि सुंदरी ॥ बैसे शिबिकेभीतरीं ॥ — ओंवी
आली राजसभांतरीं ॥ बरोबरी शारदा ॥ २७० ॥
5 विमळ तर तरंगी ते, सभेला पसारे; ॥ — मालिनी
अनुफलित कराया काय तेथेंच थारे? ॥
फलित जरि, तनूही फारसा भार झाला; ॥
तरि धरि चपळा हे उत्तरीया वराला ॥ २७१ ॥
बोलि शारदा तियेला, — ॥ "ऐकें राजांच्या नामाला, ॥ — ओंवी
1110 "मना येईल, तयाला ॥ माळ घाली सुंदरी" ॥ २७२ ॥]
"हा राजा ऋतुपर्ण नाम धरिता हारावली कंधरीं, ॥ — शा॰वि॰
"हा राहे शरयूसमीपनगरीं, हा जाजसे आदरीं ॥
"हा राजीवदलाच सद्गुणनिधी फार जनांचा महा ॥
"थारा, हाच धरी रिपूंसि परते मारावया चाप हा" ॥ २७३ ॥

ll. 1103, 1104. This stanza, No. 270, does not occur in *A*. ll. 1105–8. This stanza, No. 271, is found only in *Sars* ते सभा व्याकंसारे (*sic*) *Sars*; ते समेला पसारे *emen auct.* This emendation is only a temporary suggestion The whole stanza is difficult and requires consideration. l. 1107. घन *Sars*; जरि *emen auct.* ll. 1109, 1110. This stanza, No. 272, is not found in *A*. l. 1109. तिजला *Sars*, तियेला the rest. ऐक *Sars*, ऐकें the rest. l. 1110. माळ घाली सुंदरी *Sars*; rest as text. l. 1111 धरितो *Sars*; धरिता the rest. l. 1112 हारावो॰ *A*; rest हा राहे. l. 1113. हा राजीव सुहृत्कुलांबुधि शशि फार जनाचा महा *Sars*; *A* the same except for ॰बुद्धिशशी॰. l. 1114. हाचधरि *A*: हाच धरीं the rest. If धरी is adopted, then the हा, which is the last word of the *śloka*, agrees with चाप, 'this bow.' *Nav, Bap* divide thus मारावयाचा महा, and explain मारावयाचा as equivalent to परत फिरवारा. But this is very forced.

वं॰ति॰ एणेपरीच वङ्ग भूप निवेदिजेले, ॥ 1115
हीच्या मनासहि न येति; उगेचि ठेले; ॥
जेथें वळी धरुनि पंचनळी वसे ते ॥
तेथें विरिंचितनयेसमवेत येते ॥ २७४ ॥

श्रोवी बोले शारदा वचन,— ॥ "एथें वाई सावधान; ॥
" वेरे घालूनियां मन, ॥ वरलाभें सुखी हो ॥ २७५ ॥ 1120

वं॰ति॰ " ज्यांचीं पदें धरिति देव शिरोन्नतांमीं, ॥
" स्वाराज्य जो मिरवितो गजराजगामी, ॥
" जो वज्रपाणि वङ्कलोचन कांति भारी, ॥
" हा पाहिजे, तरि वरीं नळरूपधारी" ॥ २७६ ॥
" साहीन कोण, सजणे, वङ्गतेज याचें? ॥ 1125
" मध्यस्वरूप धरितो हरिचे यमाचे ॥
" स्नेहा धरी अधिक होय तमासि वारी ॥
" हा पाहिजे, तरि वरीं नळरूपधारी ॥ २७७ ॥
" संपूर्ण ते समज यास्तव दक्षिणाशा; ॥
" पाण्यांस दंड धरितो, करितो विनाशा, ॥ 1130
" देहीं जयासि मिरवे घनकांति भारी, ॥
" हा पाहिजे, तरि वरीं नळरूपधारी ॥ २७८ ॥

l. 1115 एणेपरिसकळभूप॰ *A*; rest as text. l. 1116. नयेत *Sars*; न येति the rest. l. 1117. वळी *A*, *Ups*; वळी the rest. l. 1119 This stanza, No. 275, is not found in *A*. l. 1121 याची *A*, *Sars*; ज्यांचीं the rest. l. 1122. स्वाराज्यता *Sars*; स्वाराज्य तो *Ups*; rest as text. l. 1124. नळवेषधारी *Sars*, and so in the four following stanzas; the rest have नळरूपधारी. l. 1125 महज्जेवङ्गतेजयानें॰ *A*; rest as text. l. 1127. ओहास्नेह॰ *A*; rest as text l. 1131. देहीं जयासि मिरवे *Sars*, *A*; देहीं जया मिरवतें the rest.

" आधार हाच, सजणे, वऊ जीवनाचा; ॥
" रथी दर्यकरुनि मान ऋपीजनाचा; ॥
1135 " याद्रांस फार म्हणती जन सौख्यकारी; ॥
" हा पाहिजे, तरि वरीं नळरूपधारी ॥ २७९ ॥
" होतील मदनविलास जयास तो हा; ॥
" आहे धनंजयहि, धर्महि, जाण, तो हा; ॥
" रत्नाकरी तुज विराजविता विहारी,— ॥
1140 " हा पाहिजे, तरि वरीं नळरूपधारी " ॥ २८० ॥

शारदेस मग राजसुता हे ॥ स्वागता
शारदेंदुवदना वदताहे,— ॥
" शिवटील नळ हा मज, बाई, ॥
" मानसा वऊ मनीं सुखदायी " ॥ २८१ ॥

1145 A [शंकलि तेथ शशांकमुखी नळरूपसुराधिप छद्मकृतें ते ॥ मदिरा
देखुनि; कोठलमूख वदे,—"न विमूख करा मजला दुहितेतें; ॥
" भीमपियासम व्हा,सुर,हो! मज या नळनाथ करीं;" करिते ते॥
दंडवतें चरणां करजोकर इंद्रशिखीरविआवरणातें ॥ २८२ ॥]

l. 1133. आधारहाममजणें *A*; rest as text. l. 1134. दर्य-कडुनि *A*; दर्यकरुनि the rest. ऋपीजनाचा *Nar*, *Bop*; ऋपी-वरांचा *Sara*, *Ups*, *A*. l. 1135 तरि *A*; वऊ *Ups*; जन the rest. l. 1139. विरामविमा *A*; °विता the rest. l. 1141. This stanza, No 281, does not occur in *A*. l. 1144. मज *Ups*; वऊ the rest l. 1145. This stanza, No. 282, is found only in *A* तेथे *A*; तेथ *metr. grat. emen. auct.* सुराधीशछद्मकते *A*; सुराधिप छद्मकृतें ते *emen. Kirt. et auct.* l. 1146. दुहिते *A*; दुहितेतें *metr. grat. emen. Kirt.* l. 1147. भिमपिताममता° *A*; भीमपियासम व्हा *emen. Kirt.* ते *metr. grat. suppl. Kirt*

ओंवी B [तिव्हां दमयंती सुंदरी ॥ इंद्रादिकां नमस्कारी; ॥
तयां बोले या उत्तरीं ॥ अमृतापरिस मधुर,— ॥ २८३ ॥ 1150
" माझा भीम जैसा पिता ॥ तैसे तुम्हीं जी तत्वतां; ॥
" करा कन्यादान आतां ॥ नळनाथाचे करीं" ॥ २८४ ॥]

द्रु° वि° सुर समस्त इच्या वरनिश्चयें ॥
सुरस मस्त असें वदले, "स्वयें ॥
"नळवरासि वरोनि सुखी असें; ॥ 1155
"तुज नको जन,—कोण म्हणे असें?" ॥ २८५ ॥

व° ति° मायेचना सुख मनीं कमनीय वाला; ॥
मायेमही विसरली; न पुसेचि वाला; ॥
दुर्वादळीं कदळिबंधमधूकमाळा ॥
तीनें अलंकृत करी नळकंठनाला ॥ २८६ ॥ 1160

ओंवी [चौथे श्रेष्ठ सुरवर ॥ देतिझाले अष्टवर; ॥
मस्तकीं ठेऊनि कर ॥ दोन दोन एकेकें ॥ २८७ ॥
प्रत्यक्ष अग्नीचें दर्शन ॥ इच्छिल्या ठायीं शीघ्रगमन, ॥
हे कां ऐसें सहस्रनयन ॥ वरदोक्तरीं गौरवी ॥ २८८ ॥
" शेवटीं पावसी उत्तम गती,"— ॥ ऐसें बोलतां अमरपती, ॥ 1165
पावक म्हणे,—" राजनृपती, ॥ वरप्रसाद घे माझा ॥ २८९ ॥
" इच्छेसीन त्या अवसरीं ॥ अनल प्रवेशेल तुझ्या करीं, ॥
" प्रकाश पडेल अंधकारीं ॥ दिव्यज्योतिमारखा" ॥ २९० ॥

ll. 1149–52 These two stanzas, Nos. 283, 284, do not occur in *A*. l. 1150 बोले या *Sar*; बोलती the rest. l. 1153 सुरसमस्तमतिच्या° *A*; rest as text l. 1157. मायेचना *Sar*; मावेचना the rest l. 1159. करित *A*; कदळि the rest. ll. 1161–72 These six stanzas, Nos. 287–92, are not found in *A*; Nos. 287 and 292 are found in all the other four authorities, while Nos. 288–91 are found only in *Sar*. l. 1161 सुरवर *Upa*; सुरेश्वर the rest. l. 1162. ठेवोनियां *Sar*; rest as text.